

Interview

IN GESPREK MET

Marc De Vos over
sociale ongelijkheid

Thema

MIGRATIE

Het jaar van
de vluchtelingenstromen

ICCS

BURGERSCHAP

Competenties
onder de loep

Jubileum

FEEST!

Tweehonderd jaar
Tweede Kamer

NIEUW!

De Politieke Scheurkalender 2016

WIE WAS DE
VROUW OP DE
BEFAAMDE
PSP-POSTER?

WAAROM WORDEN
VERKIEZINGEN ALTIJD OP
WOENSDAG GEHOUDEN?

Welke politicus
ging er met de caravan
op vakantie?

Prijs:
€ 14,99

Met 366 verrassende verhalen, feiten en anekdotes kunt u heel 2016 genieten van deze kalender.

Koop 'm nu!

DÉJÀ VU

Op het moment dat u dit leest liggen de aanslagen in Parijs alweer een aantal weken achter ons. Het was een week waarin er van alles gebeurde: geweld, bommeldingen, dreigtweets, afgelastingen, nog meer geweld, een harde toon, een samen-

leving die op hetzelfde moment zowel verdeeld als verenigd was, bombardementen, dreigtaal, enzovoort. Tussen al dit fysieke en verbale geweld in de publieke ruimte door stond u voor de klas vragen van pubers te beantwoorden, een gesprek te leiden of emoties in toom te houden. Dat is wat de samenleving immers van de hedendaagse docent verwacht. Zoveel was na de aanslag op *Charlie Hebdo* in januari wel duidelijk. En terecht. Die verantwoordelijkheid neemt de docent maatschappijleer. Daar is geen politieke druk of mediahype voor nodig. 'Het zit in ons bloed', merkte een vakcollega op, 'Het is onze tweede natuur om over dit soort zaken met leerlingen

te praten'. Als we de experts mogen geloven, dan hangt de donkere wolk van het terrorisme de komende jaren nog dreigend boven ons hoofd. Nog meer antiterreurmaatregelen moeten erger voorkomen. Welke 'wapens' kunnen wij, docenten maatschappijleer, inzetten om de rust in de klas en op school te bewaren? Onze 'wapens' zitten in ons didactische repertoire. Zijn wij voldoende toegerust op de wereldproblemen die op allerlei manieren de klas binnensijpelen of - na een aanslag ergens in Europa - onze leerlingen overspoelen? In een polariserende en gemediatiseerde samenleving liggen daar zeker nog uitdagingen!

IVO PERTIJS
hoofdredacteur

i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl

INHOUD

3 REDACTIONEEL	11 VOX	18 NIEUWE METHODE	26 LESMATERIAAL MAATSCHAPPELIJKE ORGANISATIES
4 RECHTSGELEERDE DE VOS: GOEDE ONGELIJKHEID	12 KLAS EN VLUCHTELING	20 BURGERSCHAP	28 RECENSIES
7 MOTIE	13 CIJFERS VLUCHTELINGEN	22 INSPECTIE EN BURGER- SCHAP	30 NVLM
8 DOCENTENDAG	14 ZOEKEN NAAR FAMILIE	23 WERKVLOER	31 AANGENAAM
10 ONLINE COLLEGES	16 POLITIEK EN VLUCHTELING	24 TWEDE KAMER	

04

12

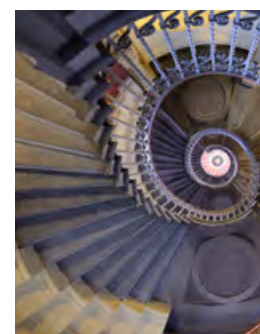
14

18

24

Marc De Vos (foto: uitgeverij Terra Lannoo)

INTERVIEW MET ITINERA-DIRECTEUR MARC DE VOS OVER ONGELIJKHEID

'WIE STOND ER TIEN JAAR GELEDEN ONDERAAN?'

Marc De Vos is directeur van de denktank Itinera en hoogleraar Rechtsgeleerdheid aan de Universiteit Gent. Met zijn boek *Ongelijk maar fair* pleit hij voor een ander denken over ongelijkheid: 'Ik vermoed dat Thomas Piketty nog door de mand zal vallen.'

IVO PERTIJS

'W' e worden al jaren overspoeld met striemende traktaten rond ongelijkheid. We zitten nu in een tijdsgewricht waarin het niet zo goed gaat. Mensen zijn sneller gefrustreerd en het pessimisme steekt de kop op. Heel wat mensen koesteren spontaan een aversie tegen grote ongelijkheid. Ik heb dat niet. Ik vind het heel belangrijk dat we de intellectuele nuance hebben om een onderscheid te maken tussen ongelijkheid die intrinsiek goed of intrinsiek slecht is', vertelt de Belgische rechtsgeleerde Marc De Vos. Hij spreekt van goede economische ongelijkheid als de verschillen het gevolg zijn van verdiensten. Daarom pleit De Vos voor gelijke kansen, maar niet voor gelijke resultaten. Volgens de Belgische professor is de vraag of het globaal meer naar een intrinsieke goede of slechts ongelijkheid gaat: 'Mijn punt is dat er meer goede ongelijkheid is, ook al zit er achter dat goede ook van alles dat wel slecht kan zijn. Ik wil ingaan tegen het negativisme dat in het discours over ongelijkheid ingebakken zit. We kweken nu een obsessie met ongelijkheid en dat wordt in de hand gewerkt door die hele focus op de cijfers en de ongelijkheidstatistiek. Iedereen staart zich blind op die jaarlijkse hitparades. Zeer weinig mensen kijken daar nog achter. Dat is wel nodig om te bepalen of het goed of slecht is'.

Niettemin maakte Thomas Piketty enorme indruk met zijn boek *Kapitaal* dat voor een groot deel uit statistieken bestaat. 'Piketty is een fenomenale statisticus die een grote staat van dienst heeft als het gaat om het bijeenbrengen van ver-

mogensdata. Er is van alles met het verhaal van Piketty gebeurd. Met de data zijn onheilsvoorspellingen gemaakt. Piketty is daar voor een groot deel zelf verantwoordelijk voor, of anders gezegd, schuldig aan. Vanuit zijn statistiek heeft hij een soort projectie of natuurwet van het kapitalisme gemaakt die volgens mij niet door die data wordt gewettigd. Hij gooit de productiefactor kapitaal en vastgoed op één hoop. Daarnaast berust zijn visie op de verkeerde drijvers van de ongelijkheid in de economie van de eenentwintigste eeuw. Hij negeert gewoon de mens en het menselijk kapitaal van talent en inzet. Voor mij bepaalt de mens juist de toekomstige groei. Ik zie en beschrijf wat ik *Menskapitalisme* noem. Piketty komt tot een reductionistische oplossing: "Als het een natuurwet is dat rijken steeds rijker worden en we ze niet kunnen liquideren, dan moeten we ze maar belasten". Het enige wat we met die oplossing bereiken is dat we iets minder ongelijk worden. Dat is heel ontgoochelend en defaitistisch. Het is zorgwekkend dat je met zo'n zwakgebod moet eindigen. Als je Piketty gelooft, dan is het toekomstbeeld zwartgallig. Meer ongelijkheid is onvermijdelijk en het enige dat we kunnen doen is die ongelijkheid wat temperen, want ze zal blijven toenemen. Dat is een soort van intellectueel revanchisme na de periode van de jaren tachtig en negentig. Piketty is een neomarxistisch figuur die arbeid versus kapitaal plaatst. Net zoals Karl Marx in de negentiende eeuw komt Piketty met een soort wet die, als die juist is, betekent dat het kapitalisme zichzelf begraaft. Dat voorspelde Marx ook. Ik denk dat Piketty zich vergist in de interpretatie van zijn data en in de interpretatie van het kapitalisme in de eenentwintigste eeuw. Als ik mij vergis, dan zal ik samen met hem gaan strijden tegen het bezetten van de economische macht door erfgenamen,

enzovoorts. Ik zie dat vooralsnog niet gebeuren.'

De epidemiologen Richard Wilkinson en Kate Pickett gebruikten voor hun boek *The Spirit Level* andere cijfers om het gevaar van ongelijkheid aan te tonen.

'Voor mij is dat is de zwakste bestseller over ongelijkheid. Hoe gemakkelijk ze over correlatie en causaliteit heen stappen... Intuïtief zeggen ze dat ongelijkheid de schuld van alles is, een soort milieuvervuiling die iedereen doet lijden. Hun antwoord: als de ongelijkheid afneemt, dan daalt de criminaliteit, neemt de gezondheid toe. Wilkinson en Pickett zijn van de pot gerukt. Als je begint met de premisse dat economische groei niet meer nodig is, welja, wat wilt u dat ik daarop zeg? We hebben ondertussen gezien wat er met de samenleving gebeurt als de groei stilvalt. Als we al die beloften van sociaal beleid na willen komen, dan hebben we geld nodig. Dat moet worden gemaakt en daar heb je groei voor nodig. Wilkinson en Pickett zijn intussen wel door de mand gevallen. Ik vermoed dat Piketty ook nog door de mand zal vallen. Het zal misschien wat langer duren. Wilkinson en Pickett hebben duidelijk een politieke agenda, en daar is niets mis mee, maar dat moet wel gezegd worden - net zoals Piketty ook een politieke agenda heeft. Ik heb daar respect voor.'

In uw boek stelt u dat zowel de 99 procent als de 1 procent niet bestaat. Hoe ziet u deze verhoudingen?

'Ze bestaan in de snapshot van de inkomensspreiding in een bepaald jaar. Als je veertig snapshots maakt, dan zie je slechts de evolutie van de snapshots. Niet wie, waar en wanneer staat over de jaren heen. Je mist de film. In die optiek bestaan de 1 en 99 procent niet.'

Vrouwen zijn veel vrijer, gezinsstructuren zitten niet meer opgesloten in conservatieve gevangenissen (foto: MadMenWiki)

Is dat problematisch?

'Er is een vrij hardnekkige groepsongelijkheid aan het ontstaan die in snapshots is weggemoffeld. Wie stond er tien jaar geleden onderaan? En waar staan die mensen nu? Dat zijn de wezenlijke vragen. Het debat gaat alleen maar over belastingen. Met mijn boek wil ik ongelijkheid niet onder de mat vegen. Ik ben ervan overtuigd dat er enerzijds veel diversiteit in de samenleving is gekropen en gewild is geweest, bijvoorbeeld de emancipatie van vrouwen, de veranderende gezinsstructuren en de immigratie. Diversiteit in Menskapitalisme betekent economische ongelijkheid. Daar moet je niet over janken. Dan moet je zeggen dat dat de samenleving is die we hebben gemaakt. Op veel vlakken is dat een vooruitgang: vrouwen zijn veel vrijer, gezinsstructuren zitten niet meer opgesloten in conservatieve gevangenissen en we halen migranten binnen die anders buiten zaten te creperen. Daarmee voer je ook meer ongelijkheid in. Er zit ook veel succes in ongelijkheid, succes dat is verdiend. Daar mogen we trots op zijn. Tot slot zit er ook hardnekkig polarisatie in de trajecten. Dáár moeten we ons over bekommeren. We kunnen er niet om heen dat met name heel wat niet-westerse migranten en hun nakomelingen het in West-Europese samenlevingen erg moeilijk hebben. Door naar de trajecten te kijken ga je

naar de wortels van ongelijkheid. Dan zie je een gezicht: de mens. De diversiteit van de samenleving genereert aan de ene kant meer succes, maar aan de andere kant ook meer problemen.'

Wat moet er volgens u gebeuren?

'Ik heb niets tegen succesvolle ouders die zich inspinnen om hun kinderen nog succesvoller te maken. Dat is het DNA van de menselijke vooruitgang. Als we dat uit de samenleving weghalen, dan is het gedaan met de samenleving. Hardwerkende hoogopgeleide ouders besteden nu meer tijd aan hun kinderen, dan hun ouders vroeger, ook al werken de ouders nu allebei. Wat is het parcours van de kinderen die niet in dit soort gezinnen worden geboren? Die vraag stel ik liever. Je kunt nu nog niet zeggen dat ongelijkheid feitelijk erfelijk is, maar het zou die richting uit kunnen gaan. Mijn idee is dat het kansenbeleid voor een andere samenleving is gemaakt, een samenleving die veel homogener was. We moeten kijken naar de markteconomie en de rol van de overheid, zodat daar echt meerwaarde en verdienste kunnen winnen, maar we moeten ook letten op de rol van de overheid met betrekking tot het bieden van kansen. Daar komt meer bij kijken dan een ronde belastingverhoging. Mijn agenda is voluntaristisch, de alternatieve agenda is defaitistisch. Ik pleit meer voor meer

goede ongelijkheid en minder slechte ongelijkheid. Het is een agenda die de samenleving bijeenbrengt. Je ziet dat nu op kleine schaal met de vluchtelingen. We [in België, IP] zeggen dat we hen onmiddellijk toegang tot de arbeidsmarkt moeten bieden, we gaan voor kansen.'

U schrijft dat het kapitalisme en de markt niet bestaan.

'Op heel wat terreinen kun je je de vraag stellen of marktkapitalisme werkt en of het niet eerder politiek kapitalisme of staatskapitalisme is. Je kunt dat sterk zien in landen als Rusland en China, waar ook veel ongelijkheid is gekomen en heel wat miljardairs zijn opgestaan. Veel van die miljardairs werden rijk door het systeem. Daar gruw ik van. Daarmee ben ik de bondgenoot van de strijders tegen ongelijkheid, maar als je naar de remedie kijkt, dan is die van mij niet "meer belasting". Mijn remedie is dat de overheid bij de les moet komen. Dat vergt ook een mobilisatie van overheden, want er zijn heel wat internationale markten en spelers. Goede ongelijkheid betekent dat wanneer ik winst maak u ook meerwaarde haalt uit wat u betaalt, bijvoorbeeld een economische winst of een winst in uw welzijn. Als je dat beter wil bewaken, dan heb je een heel andere invalshoek. We hebben zo'n sterke verwevenheid tussen politiek en economie.'

Dit roept de vraag op hoe vermogens zijn ontstaan.

'Ik waarschuw ervoor dat de politiek meer de vermogens maakt dan de vermogens de politiek maken. Dat is geen detail. Ik ben niet naïef. Ik weet dat veel vermogen toegang tot macht geeft. De primaire vraag is of het vermogen verdiend is. Als het antwoord daarop bevestigend is, dan kun je tenminste zeggen dat de mensen met invloed de mensen met grote verdiensten zijn. Daarnaast is de mate waarin geld macht geeft veeleer afhankelijk van de mate waarin de macht economie en geld beïnvloedt, in plaats van omgekeerd. Dan is de echte vraag wat de taak van de overheid is? Als geld macht geeft, hoe kunnen we er dan voor zorgen dat er geen navelstreng tussen geld en macht is? Het lobbyen bestaat alleen maar omdat het democratische proces niet meer op een democratische wijze verloopt. Blijkbaar is het veel te complex geworden, omdat de overheid te veel wil doen.'

In uw boek schrijft u dat goede economische ongelijkheid het resultaat van de verdiensten van mensen is. Geldt dat ook voor de toppers in de hitparade?

'De menselijke inzet en talent worden vandaag de dag veel meer in beloningspotentieel vertaald. Er zijn supersterren die mondiaal kunnen verdienen, de 0,01 procent, de Zuckerbergs, maar daar staat wel een meerwaarde tegenover voor de miljarden mensen die van die diensten gebruikmaken. Onderaan zie je mensen die door de evolutie compleet in de steek worden gelaten. In het midden is er de groep mensen van wie de beroepen zijn versterkt, verplaatst of verdwenen. Er komt veel meer rek op, maar die is niet meer nationaal. Dat is één van de problemen van de ongelijkheidsdiscussie: het land bestaat eigenlijk niet meer, de economie is mondiaal geworden. Niet alleen is de ongelijkheid reductionistisch en oppervlakkig, maar het is ook niet meer representatief voor een land. Het is misleidend. Zo zit je snel in het verhaal van de overdrijving. De mensen die zich met ongelijkheid bezighouden, verliezen zich al gauw in de statistiek van de ongelijkheid. Ze hebben niet meer het vermogen om twee stappen terug te zetten en naar het breedbeeld en de onderstroom te kijken. De retoriek wordt mee gemaakt door die statistiek, terwijl de statistiek slechts het eindresultaat meet.' ♦

Een recensie van het boek Ongelijk maar fair van Marc De Vos vindt u op pagina 28.

Loes Ypma (foto: PvdA)

LOES YPMA (PvdA)

MOTIE

ONDERWIJS OP MAAT

Niet ieder kind weet met twaalf jaar al wat hij of zij wil worden en welke opleiding daarvoor nodig is. Toch vragen wij dat van hen. We plakken in groep 8 van de basisschool een schooltype op ieder kind: 'Jij bent een vmbo-beroeps-kind, jij een havo-kind'. Dit label krijgen kinderen er steeds lastiger weer af als blijkt dat ze toch een hoger niveau aankunnen. Onderwijs is de motor van de emancipatie en de verheffing. Daarom moet de weg naar een hoger niveau gemakkelijker worden, om te voorkomen dat we later denken: 'Had ik maar...' of 'Was er maar iemand geweest die...'

Eenmaal op het voortgezet onderwijs blijkt het vaak moeilijk om naar een hoger niveau door te stromen. De meeste kinderen doen examen op het niveau van het vak waar zij het slechtst in zijn.

Gelukkig kan het ook anders en zijn er scholen die dat laten zien. Basisscholen hebben het recht om kinderen een gecombineerd schooladvies te geven, zoals vmbo-t/havo of havo/vwo. Ook zijn er middelbare scholen die in de onderbouw met brede brugklassen werken. Zo krijgen kinderen die dat nodig hebben wat langer de tijd om er achter komen welk onderwijsniveau het best bij hen past. Wat mij betreft zou het ook mogelijk moeten zijn om tussentijds door te stromen, bijvoorbeeld van havo-3 naar vwo-3.

Onderwijs op maat kan er ook voor zorgen dat zittenblijven wordt voorkomen of dat kinderen vakken op een hoger niveau volgen. Deze kinderen verdienen waardering: voor elk vak een diploma op het niveau waarop examen is gedaan. Daarom heb ik deze - inmiddels aangenomen - motie ingediend. Daarnaast moeten leraren vooral de ruimte krijgen en nemen om hiervoor op hun school en in hun klaslokaal te zorgen. Op mijn steun kunnen zij rekenen!

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat jongeren het voortgezet onderwijs slechts kunnen afronden met een diploma op één onderwijsniveau;

overwegende dat dit geen recht doet aan de diversiteit in de talenten van jongeren en het feit dat hun niveau per vak kan verschillen;

overwegende dat een maatwerkdiploma leerlingen in het voortgezet onderwijs de mogelijkheid biedt vakken op verschillende niveaus af te ronden en dit ook in het diploma uit te drukken;

overwegende dat het volgen en afronden van vakken in het voortgezet onderwijs op verschillende niveaus de doorstroming van leerlingen kan versoepelen en zittenblijven kan voorkomen;

verzoekt de regering om, via een wetswijziging, per komend schooljaar het maatwerkdiploma in het voortgezet onderwijs mogelijk te maken zodat, vooruitlopend op afspraken over doorstroom naar vervolgonderwijs, leerlingen vakken op verschillende niveaus kunnen volgen en afronden met een maatwerkdiploma waarin deze verschillende niveaus tot uitdrukking komen;

en gaat over tot de orde van de dag. ♦

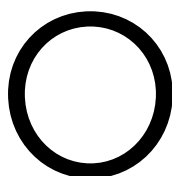
ACTUALITEIT CENTRAAL

Volgende maand is het weer zo ver. Op 29 januari reizen docenten maatschappijleer vanuit het hele land massaal naar Den Haag voor een aantrekkelijk programma. *Maatschappij & Politiek* vroeg aan een aantal sprekers wat de bezoekers die dag zoal gaan horen.

WOLTER BLANKERT

Lezingen, workshops en ontmoetingen met collega's tijdens de Docentendag (foto: Bart van Vliet)

Ok dit jaar staan er sprekers op de rol die hun sporen hebben verdiend. De actualiteit staat daarbij centraal, dus onderwerpen die of nieuw zijn of opnieuw aandacht verdienen. Daarnaast zijn er didactische workshops en excursies. Voor docenten is het grootste probleem dat zij een keuze uit dit rijke aanbod moeten maken. Het complete aanbod vindt u in de brochure van de Docentendag. Hieronder zijn vier lezingen uitgelicht, niet als genomineerden voor de meest aanbevolen presentatie (dat maakt u zelf uit), wel om een indruk van de grote variatie te geven.

VLUCHTELINGEN, ULTIEME UITDAGING VOOR EUROPA

Niemand heeft meer onderzoek naar immigratie en integratie verricht dan socioloog **Han Entzinger**, die onlangs afscheid nam

als hoogleraar van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Bij hem gaat het niet om het leveren van commentaar vanaf de zijlijn, maar om het trekken van conclusies uit gedegen onderzoek, waarmee beleidsmakers hun voordeel kunnen doen.

Als staflid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid leverde hij een belangrijke bijdrage aan het baanbrekende advies *Allochtonenbeleid* uit 1989. Later bepleitte hij de verplichte inburgering. Over de uitvoering in de praktijk is hij evenwel minder te spreken. Zo vindt hij het dwaas om van nieuwkomers meer parate kennis te eisen dan van 'gewone' Nederlanders. Ook internationaal heeft hij een naam opgebouwd en bekleedt hij belangrijke functies in Europese onderzoeksnetwerken.

De huidige vluchtelingenstroom stelt ons voor nieuwe uitdagingen. De kans is groot dat deze kwestie komende tijd de

Nederlandse en Europese politiek zal beheersen - maar zeker niet de politiek alleen. Als de huidige stroom aanhoudt, zal die de samenleving op een breed terrein beïnvloeden.

Daarbij kunnen we ons voordeel doen met de ervaringen uit het verleden, waarbij we over grenzen heen moeten kijken. Ingeburgerde immigranten zijn feitelijk geen allochtonen meer en zeker hun hier geboren kinderen niet. In de klas moeten deze zaken in historisch en internationaal perspectief worden gepresenteerd. Het doel van deze lezing is u daarbij de nodige steun te bieden.

NEDERLANDSE DEMOCRATIE LEEFT!

Als we het publieke debat moeten geloven verkeert de Nederlandse democratie in een diepe vertrouwenscrisis. Een crisis die bovenal kiezers wordt verweten. Emotionele of irrationele kiezers zouden hun taak niet serieus nemen en zo veranderlijk zijn als stuifzand. Allerhande oplossingen worden aangedragen die de Nederlandse democratie zouden moeten redden: van kiesdrempels tot referenda en zelfs loterijen.

Voor docenten maatschappijleer is dit debat een geschenk uit de hemel. Het kan in de klas een boeiende gedachtewisseling opleveren, maar het is zaak om feit en fictie uit elkaar te houden: werkt onze democratie, een van de oudste ter wereld, werkelijk zo slecht?

Tom van der Meer is het radicaal oneens met dit gesomber. Als universitair hoofddocent Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam, reageert hij veelvuldig op steeds terugkerende onheilsprofetieën. Hij zal zijn standpunt onderbouwen dat onze democratie juist springlevend is: veel van de aangedragen diagnoses zijn simpelweg onjuist, en veel van de zogenaamde remedies zullen averechts werken. Daarbij zal hij u tal van argumenten en vooral feiten aanleveren die in de klas uitstekend van pas komen.

PERSOONLIJKHEIDSCULTUS?

Fractieleden en sommige ministers zijn trouwe gasten in onze huiskamer dankzij de televisie en het internet. De een geeft meer prijs over zijn persoonlijk leven dan de ander. Pim Fortuyn, maar dan spreken we al weer over een tijd terug, ging het verst met de personalisatie van de politiek. Zijn partij droeg zijn naam en de trouwe televisiekijker kende zijn huis, zijn hondjes, butler en tot op zekere hoogte zijn seksleven. Na hem is niemand zo ver gegaan, maar wel hebben contacten met *volgers* via sociale media een grote vlucht genomen.

Geert Wilders beheerst zijn partij, twittert erop los, maar geeft niets prijs over zijn privéleven, behalve dan dat hij wordt bewaakt, maar dat wisten we al. Jesse Klaver en Diederik Samson zijn minder terughoudend. Personalisatie speelt daarom zeker een rol in de Nederlandse politiek. Voor leerlingen kunnen personen het politieke proces concreet maken, maar of ze zich werkelijk laten beïnvloeden door het leuke snuitje van een politicus, blijft de vraag. In welke mate van personalisatie sprake is, welke rol de media daarin spelen, of het toeneemt en of dat positief of negatief uitpakt, zal cultuursocioloog **Peter Achterberg** van de Universiteit Tilburg in zijn presentatie uit de doeken doen.

MAATSCHAPPELIJKE PROBLEMEN VERKLAREN

Het verklaren van maatschappelijke verschijnselen krijgt in elke lesmethode aandacht. Docenten zijn daarbij kritisch: overtuigt deze verklaring? In zijn lezing vraagt **Jacob Dijkstra**, universitair docent aan de Faculteit Gedrags- en Maatschappijwetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen, aandacht voor *emergente* verschijnselen. Daarmee wordt bedoeld dat het geheel niet gelijk is aan de som der delen. Individuele

'Hoeveel Europeanen beseffen dat de toekomst van onze westerse normen en waarden afhangt van ons engagement als burgers vandaag (...)? Maak tijd voor burgerschap.'

Jonathan Holslag in NRC Handelsblad, 26 oktober 2015

Tijdens de Docentendag verzorgt **Jonathan Holslag**, verbonden aan de Vrije Universiteit Brussel en adviseur van eurocommissaris Frans Timmermans, de openingslezing *De wereld tussen onzekerheid en verbeelding*.

Waarom zei u 'ja' tegen de Docentendag?

'Omdat ik onderwijs uitermate belangrijk vind. Hier begint het bouwen aan een sterke en bewuste samenleving, het vormen van betrokken burgers.'

Als u een les maatschappijleer mocht geven, welk onderwerp zou u dan zeker met leerlingen bespreken?

'Meer geschiedenis en esthetiek.'

Wat zou iedere docent moeten weten over de toekomst van Europa?

'De geschiedenis van Europa, hoe onze huidige welvaart tot stand is gekomen, hoe voor onze waarden en normen werd gestreden.'

burgers hebben - uitzonderingen daargelaten - het beste voor met hun medeburgers en zijn zeker uit op eigen welvaart en geluk. Zij beogen geen etnische segregatie, werkloosheid of een gebrekkige belastingmoraal van de grond te krijgen; misstanden die toch tot stand komen dankzij diezelfde burgers. Men is geneigd succes toe te schrijven aan eigen kunnen en falen aan omstandigheden van buiten. In werkelijkheid is er veelal sprake van een wisselwerking. Aan de hand van concrete voorbeelden worden de deelnemers in staat gesteld om in de klas aan de slag te gaan bij de analyse van actuele maatschappelijke problemen. ♦

ONLINE COLLEGES ALS HULPDOCENT

Steeds als er vernieuwingen voor het onderwijs worden aangekaart, roept dat een tegenreactie op. Gepersonaliseerd leren met voor iedere leerling een eigen leerroute, Steve Jobsscholen met alle leerstof in de computer of andere voorstellen, steevast is de vraag: 'Waar blijft de docent?'. Dit is begrijpelijk vanuit een angst dat een docent ook voor een robot kan worden ingewisseld, maar het is ook vreemd.

De duizendpoot die een docent tijdens de les is kan wel wat verlichting gebruiken.

LIEKE MEIJS

De eerste stap op weg naar de herschikking van wat een docent in de klas doet, was het fenomeen *flipping the classroom*. De docent filmt zijn klassikale uitleg van de leerstof en stelt die ter beschikking aan de leerlingen. Voorstanders zien er veel voordelen in. In feite is het een omkering van de lesopzet waarbij de docent tijdens de les een klassikale instructie geeft en de leerlingen thuis aan de opdrachten laat werken. De leerlingen luisteren bij *flipping the classroom* thuis naar de uitleg en maken de opdrachten in de klas. De docent kan leerlingen helpen bij de problemen die de opdrachten geven en ontdekt of ze de uitleg hebben begrepen. Een ander voordeel is dat de docent zijn uitleg kan updaten en actuele voorbeelden kan toevoegen. Ook kunnen leerlingen zelf het moment kiezen waarop ze naar de uitleg luisteren of het voor een proefwerk nog eens beluisteren als ze iets niet snappen. Als nadelen noemen docenten dat ze geen zicht hebben op wie de filmpjes hebben bekeken. Ook kunnen er door de docent geen controlevragen worden gesteld om na te gaan of leerlingen het hebben begrepen.

UNIVERSITEIT VAN NEDERLAND

Een volgende stap is zichtbaar op de universiteiten die de colleges voor de studenten online zetten. Dit is handig voor degene die er niet bij konden zijn of voor het leren-op-afstand als studenten niet in Nederland wonen.

Sinds 2012 is er de service *Universiteit van Nederland*¹ dat is bedoeld om iedereen gratis onderwijs van de beste hoogleraren te kunnen bieden. Daarnaast biedt het leerlingen in het voortgezet onderwijs (havo/vwo) de gelegenheid kennis te maken met universitaire studies. De colleges duren 15 minuten, hebben een pakkende titel en zijn lichtvoetig van toon. De hoogleraren vatten meestal ook kort onderzoeken over het betreffende onderwerp samen. Daarnaast volgt een aantal voorbeelden.

Peter Achterberg over Wouter Bos achter kinderwagens (bron: www.universiteitvannederland.nl)

POLITICUS ACHTER KINDERWAGEN

Hoogleraar Sociologie Peter Achterberg koos als titel *Stemmen we eerder op politici als ze hun privéleven delen?*. Het onderwerp van zijn college is de personalisatie van de politiek. Hij illustreert dat aan de hand van filmpjes over politici in campagne-tijd op racefiets, motor of achter een kinderwagen. De rode draad in zijn verhaal is dat er sociaalwetenschappelijk onderzoek nodig is om de vraag te kunnen beantwoorden of mensen eerder op politici stemmen als ze meer over hun privéleven weten. Hij noemt interessante experimenten zoals het tonen van speeches door Hans Wiegel en Ed van Thijn, die later werden verwisseld zonder effect op het stemgedrag van de toehoorders te hebben. Ook een eigen experiment waarin hij een acteur in de rol van politicus een ideologische boodschap in twee varianten (wel of niet gepersonaliseerd) liet vertellen, toonde aan dat dit niet uitmaakte. Pas een nadere uitsplitsing van groepen kiezers leidde tot de conclusie dat de kiezers die cynisch en wantrouwend tegenover de politiek staan eerder op politici stemmen die hun privéleven met ze delen. Kiezers die trouw aan een eigen partij zijn staan daar niet voor open.

TIJGERS ZIJN ALTIJD GEVAARLIJK

Sociaal-psycholoog Daniël Wigboldus, vertelt in een boeiend college waarom in hokjes denken juist goed is. Na een les over stereotypering en vooroordelen

en de kwalijke effecten ervan vormt dit college de tegenhanger. Het is juist goed dat de mens het vooroordeel heeft dat tijgers gevaarlijk zijn, want als hij hen liefkozend tegemoet treedt vanuit het idee dat zijn handelen niet door vooroordelen mag worden bepaald, dan kan dat hem zijn leven kosten. Hij wijst op onderzoeken uit de vorige eeuw, onder andere dat van Adorno die mensen met vooroordelen en stereotypering autoritaire persoonlijkheden toedichtte. Het in hokjes stoppen van mensen noemt Wigboldus categoriseren en dat klinkt al meteen heel anders dan stereotyperen. In een ander college van hem (*Hoe voorkom je dat jezelf discrimineert*) laat hij zien hoe onbewust vooroordelen in het brein van mensen belandt, niet omdat ze die mening zijn toegedaan maar omdat op zoveel plaatsen dezelfde boodschap is verkondigd. Discrimineren kan pas worden voorkomen, als je je ervan bewust bent, je gemotiveerd bent om er wat aan te doen en er ook de mogelijkheden voor zijn.

ANTWOORD EN VRAAG

Hoe doe je goed en betrouwbaar onderzoek?, door Gerben Moerman is een interessant introductiecollege als leerlingen voor een eigen onderzoek mensen gaan interviewen. Een populaire onderzoeksmethode bij leerlingen die niet schromen na vijf interviews conclusies te trekken. Moerman legt echter uit dat hij voor zijn promotieonderzoek 214 interviews liet uitvoeren over welke manier van vragen tot het beste resultaat zou leiden: de prikkelende of gereserveerde manier. Het bleek niet uit te maken! Het goede nieuws was dat interviews toch heel robuust zijn als informatiebron. Wat uitmaakt is of je interviewtechnieken beheerst en afwisselt. De beste interviewers pasten de vragen aan aan de antwoorden die ze kregen. ♦

Noot

1. www.universiteitvannederland.nl/alle-colleges

VOX populi

'EEN DOCENT MOET IN DE KLAS ZIJN MENING VOOR ZICH HOUDEN.'

LEERLINGEN VAN VWO-5 EN VWO-6 VAN HET GROENE HART LYCEUM IN ALPHEN AAN DEN RIJN

BAS BANNING

KYAN (17):

IS HET NODIG?

'Ik vind het wel moeilijk. Hoe hard is het nodig? Het is niet altijd nodig om een mening te geven. Aan de ene kant vind ik dat je een eigen mening mag hebben en die ook mag voordragen, aan de andere kant vind ik dat je het van allerlei kanten moet belichten. Zodat leerlingen die misschien een andere mening hebben onzeker kunnen worden of zich tegen de leraar richten.'

LARISSA (16):

VERTELLEN MAAR NIET OPLEGGEN

'Ik denk eigenlijk dat een docent wel zijn mening mag vertellen, maar zijn mening niet aan leerlingen moet opleggen. Ik vind dat docenten mogen zeggen: "Dit is er aan de hand en ik ben het er mee eens of niet mee eens", maar dat ze ook moeten blijven stimuleren om leerlingen wel hun eigen mening te blijven vormen. De mening van de docent mag niet centraal staan. Als een docent iets over een kwestie kwijt wil dan mag hij dat wel vertellen, maar niet opleggen.'

YASMINA (18):

REKENING HOUDEN MET LEERLINGEN

'Ik denk dat je niet tegen een docent kan zeggen dat hij zijn mening niet mag vertellen, want juist bij vakken als maatschappijleer is het belangrijk dat leerlingen ook worden gestimuleerd om hun mening te zeggen. Ik denk dat iedereen het recht heeft om zijn mening te uiten, dus ook maatschappijleerdocenten - maar wel met respect. Dus als je het echt eens bent met Geert Wilders en je hebt een moslima in je klas dan zou ik het niet zo direct zeggen. Je kan natuurlijk wel zeggen: "Soms heeft hij goede punten", maar ik zou niet zeggen: "Hij heeft gelijk, moslims dit, moslims dat". Ik zou wel gewoon rekening houden met de leerlingen, maar ik vind wel dat je als docent je mening mag geven.'

SIEM (17):

MENING ACHTERAF GEVEN

'Ik vind het belangrijk dat je eerst de kinderen laat weten: "Deze opties zijn er en daarmee kan je je eigen mening vormen", en dat je daarna je eigen mening geeft. Je geeft je mening dan achteraf, om zo een goed voorbeeld te geven van hoe je je mening vormt. Over dingen die heel gevoelig liggen vind ik dat je als leraar eerst heel objectief naar het probleem moet kijken en moet zeggen wat de pluspunten er van zijn en wat de minpunten. Daarna geef je leerlingen de kans om te bedenken of ze voor of tegen zijn.'

MIGRATIEHOGLERAAR LEO LUCASSEN OVER DE KLAS EN VLUCHTELINGEN

'GA HET GESPREK OVER VLUCHTELINGEN AAN'

Wereldwijd zijn er op dit moment bijna 60 miljoen mensen op de vlucht. Dat is ongeveer evenveel als alle inwoners van Italië. Volgens Leo Lucassen moeten maatschappijleerdocenten vooral weten dat we in deze tijden van de jaren negentig kunnen leren.

VERA BOONMAN

Eigenlijk zou iedere docent moeten weten hoeveel vluchtelingen Nederland en Europa in de afgelopen 25 jaar hebben opgenomen', vindt Leo Lucassen, directeur Onderzoek van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis en hoogleraar Migratie aan de Universiteit Leiden. Zo kwamen er in de jaren negentig ook veel vluchtelingen naar Nederland. In een onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) kan men zien hoe het hen nu in Nederland vergaat.¹ Lucassen: 'Zij kwamen toen uit dezelfde gebieden en dus is er een correlatie te vinden tussen deze cijfers'.

IDENTIFICATIE

De groepen die in de jaren negentig uit het Midden-Oosten kwamen identificeren zich nu - jaren later - erg met de normen in Nederland. Ook de identificatie met het democratisch stelsel is heel hoog. 'Dat is waarschijnlijk ook zo voor de mensen die nu nieuw in Nederland zijn. Dat is wel de belangrijkste conclusie uit dat rapport', vindt Lucassen. Verder staat er concreet in het onderzoek hoeveel autochtone vrienden de vluchtelingen uit de jaren negentig hebben, of ze wel of niet naar de moskee gaan en hoe ze over verschillende dingen denken.

RAPPORT

Uit verdere cijfers in het SCP-rapport blijkt dat er grote verschillen zijn bij de verschillende groepen als het over een afgeronde opleiding gaat. Zo hebben de meeste migranten uit Iran hoger onderwijs afgerond, terwijl de migranten uit Somalië vaak niet hoog zijn opgeleid. Er is redelijk hoge werkloosheid onder de migranten. De vluchtelingen uit de jaren negentig die wel werken, krijgen soms minder betaald en hebben een baan die beneden hun capaciteiten ligt. Een groot deel van de groep vluchtelingen hebben veel vrienden die in Nederland zijn geboren.

VOL IS VOL?

'Het zou voor leerlingen goed zijn om dit SCP-rapport ook te bekijken', zegt Lucassen, 'zo krijgen ze de feiten mee van hoe het eerst was'. Nederland is een dichtbevolkt land. Per vierkante kilometer wonen er ongeveer 385 mensen. Daarmee is ons land een van de dichtstbevolkte landen ter wereld. Dit zorgt dan ook vaak voor de discussie of Nederland vol is. Lucassen: 'Vol is relatief. Als een leerling zegt dat hij vindt dat Nederland vol is, is het belangrijk dat het gesprek wordt aangegaan. Het gaat hierin niet om goed of fout, maar om de reden waarom ze bijvoorbeeld vinden dat Nederland vol is. Dwing uw leerlingen om daar duidelijker over te zijn.' ♦

Noot

1. Edith Dourleijn en Jaco Dagevos (red.), *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische migranten*, SCP, Den Haag 2011: www.scp.nl/dsresource?objectid=27621&type=org.

Syrische vluchtelingen in Boedapest
(foto: Mstyslav Chernov)

VLUCHTELINGEN IN CIJFERS

VERA BOONMAN

60.000.000

personen zijn eind 2014 op de vlucht; 8,3 miljoen meer dan het jaar daarvoor. Van deze 60 miljoen zijn 19,5 miljoen mensen hun eigen land ontvlucht, zijn 38,2 miljoen personen op de vlucht in eigen land en wachten 1,8 miljoen vluchtelingen op een beslissing inzake hun asielverzoek.

3.883.585

van alle vluchtelingen wereldwijd komen uit Syrië.

82.494

vluchtelingen worden door Nederland opgevangen, naast 6.940 personen die al asiel hebben aangevraagd.

2013

is het jaar waarin Nederland steeds meer aanvragen krijgt om Syrische vluchtelingen op te vangen. Toen stond het aantal asielaanvragen nog op 2.232, tegenover 8.748 aanvragen in 2014.

17.115

personen hebben van januari tot augustus 2015 in Nederland asiel aangevraagd.

46%

van de asielaanvragen in Europa wordt gehonoreerd.

6.069

van de asielaanvragen in 2015 zijn afkomstig van Syriërs. 5.090 personen komen uit Eritrea.

154.105

asielaanvragen worden in de eerste helft van 2015 in Duitsland ingediend. Dat is 39 procent van alle aanvragen in de Europese Unie. Duitsland beantwoordt 43 procent van deze aanvragen positief.

Bronnen: Vluchtelingenwerk, UNHCR, IND, COA

ZOEKTOCHT NAAR FAMILIE

DRIE MAGISCHE MINUTEN

'Hallo papa, ik ben in Nederland!'. Vreugde aan de telefoon tussen dochter en vader. Huilen, lachen, tranen. Alle emoties komen voorbij, vertelt Jan Tuit, *tracing*-vrijwilliger bij het Rode Kruis. Deze situatie is maar een kleine greep. *Tracing*-vrijwilligers hebben het normaal gesproken al druk, maar in deze tijden van grote vluchtelingenstromen draaien ze overuren. *Maatschappij & Politiek* weet een gaatje in de agenda van Tuit te vinden en praat over zijn werk.

DOUWE VAN DOMSELAAR

Hoe gaat *Tracing* precies in zijn werk? Jan Tuit: '*Tracing* is opsporing. Het gaat ons bij het Rode Kruis om het opsporen en contactherstel met familieleden. Dat is heel belangrijk. Het gaat ons dus niet om vrienden of bekenden of burens. Het betreft *Restoring Family Links* (RFL). Ook niet-bloedverwanten worden door ons gezocht; echtgenoot of schoonfamilie mag dus ook, dat ligt aan de situatie. We vragen niet om keiharde aantoonbare bewijzen van de familiebanden, maar we gaan ook niet zomaar op zoek. Vertrouwen is een belangrijke basis.'

Stel, ik ben meneer Zerai. Ik ben uit Eritrea gevlucht, heb mijn gezin moeten achterlaten en wil ze terugvinden. Hoe weet ik dan een *tracing*-vrijwilliger te vinden?

'Een belangrijke toeleverancier van cliënten is Vluchtelingen-Werk Nederland, maar ook andere organisaties zoals het Centraal Orgaan opvang asielzoekers (COA), het Amsterdamse Steunpunt Vluchtelingen en *We are here!* weten van ons bestaan.'

Hoe gaat het dan verder?

'We hebben een wekelijks spreekuur op het kantoor van het Rode Kruis in Amsterdam. Daar ontvangen wij in principe onze cliënten. We maken meestal afspraken omdat we weten dat een gesprek minstens twee uur duurt. Vaak werken we met tolken omdat in ons werk een grote hoeveelheid exotische talen de revue passeert. Met Engels en Frans red ik me wel, maar als er iemand uit Oeganda komt die Swahili spreekt.... Meestal gebruiken we telefonische tolken die niet fysiek aanwezig zijn. Dan wordt het gesprek met behulp van een speakerfunctie met een telefonische tolk gevoerd. We worden daar ook op getraind. Het is immers wel belangrijk dat je het gesprek met de cliënt voert en niet zo zeer met de tolk.'

Hoe verloopt een dergelijk gesprek?

'Een gesprek begint met op het gemak stellen. Vluchtelingen moeten weten wat het Rode Kruis is. Dat het gesprek en alle gegevens die over tafel gaan vertrouwelijk zijn. Wij zijn vol-le-dig neutraal. We hebben geen band met de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) en ook niet met de overheid van het land van herkomst. Er wordt geen informatie doorgegeven. Nooit! Daarna willen we weten wat er is gebeurd, wanneer het laatste contactmoment is geweest, wat de relatie met de gezochte persoon is en wat de naam van die persoon precies is. De spelling is heel belangrijk want anders gaat het mis. Ook de geboortedatum is belangrijk, maar in veel landen wordt dat niet of niet nauwkeurig geregistreerd. Vervolgens willen we de omstandigheden weten waarin en wanneer het contact verloren is gegaan: tien weken geleden, tien maanden geleden, een paar jaar geleden? Dat kan allemaal voorkomen. Des te langer geleden, des te ingewikkelder het wordt. Enerzijds omdat het geheugen van mensen gaten vertoont, anderzijds omdat de situatie in het land zelf ook is veranderd. Leeft de gezochte nog? Woont die daar nog wel? De meeste mensen die we zoeken hebben überhaupt geen adres. Die wonen in een dorpje of een gehucht of in een krottenwijk aan een grote weg, zonder echt adres.'

Hoe vindt u dan iemand in een dorpje zonder dat er een adres is?

'Geloof het of niet: we gebruiken soms *Google Maps* en *Google Earth* en kijken samen met de cliënt naar het beeldscherm. Laatst zocht ik iemand in Bujumbura [hoofdstad van Burundi, DvD] en dat was al opgenomen door Google. Dan zijn dus afzonderlijke straten en zelfs huizen te zien. Helaas is het in de meeste situaties niet zo eenvoudig. Dan is het zoeken naar een huis in een klein gehucht en moet je vragen stellen als: 'Waar kwam de zon op?', 'Hoeveel minuten lopen vanaf het marktplein?', 'Konden jullie de minaret van de moskee horen?' en 'Hoe heet de imam?'. Belangrijke ijkpunten zijn dan opeens de school, kerk, moskee, markt.

MEER INFORMATIE

Tracing:

www.rodekruis.nl/opsporing

3 Minute calls:

www.rodekruis.nl/actueel/nieuws/rode-kruis-herstelt-contact-tussen-thuisfront-en-vluchtelingen

Trace the face:

www.tracetheface.org

Hereniging van familieleden in Burundi door het Rode Kruis
(foto: International Committee of the Red Cross)

Vervolg vragen hebben dan betrekking op de kenmerken van het huis (vorm, kleur en grootte) en de namen van de burens. Dit lijken allemaal doelmoeilijke aanwijzingen, maar in de praktijk is het toch vaak heel lastig.'

U gaat als tracing-vrijwilliger niet zelf op pad. Hoe gaat het dan verder?

'Mijn informatie gaat naar afdeling Opsporing en Ondersteuning op ons hoofdkantoor in Den Haag. Daar kijken ze de hele aanvraag nog eens goed door. Daarna gaat de aanvraag door naar het hoofdkantoor van het Internationaal Rode Kruis Comité in Genève. Dit gebeurt heel secuur want elke fout in een naam, datum of omschrijving leidt tot vertraging. Het is beter dat dat hier gebeurt dan in het land zelf. Vrijwel elk land heeft wel een of meerdere vestigingen van het Rode Kruis of de Rode Halve Maan, in totaal 189 landen. Daar gaat de aanvraag dan heen. Zo dicht mogelijk bij de gezochte persoon, zij het dat je in landen of gebieden in conflict niet overal kunt komen. Als de aanvraag eenmaal daar is, kunnen medewerkers er niet altijd op stel en sprong heen. Ze wachten soms tot ze meer cases in dezelfde delen van het land hebben. Zo zijn de afstanden in een land als Soedan soms meer dan tweeduizend kilometer. Degene die echt op zoek gaat is altijd herkenbaar als iemand van het Rode Kruis of Rode Halve Maan. Als de gezochte wordt gevonden, wordt er contact gelegd. Als degene er niet meer woont of de omschrijving toch te vaag is, zal de medewerker verder gaan vragen en zoeken. In minder dan een op de vijf gevallen kunnen we de zoeker uiteindelijk op de hoogte brengen: 'Degene is gevonden, degene is overleden'. Helaas is ook heel vaak de gezochte niet te traceren. Ook dat laatste is een belangrijke mededeling. De zoeker weet dan in elk geval dat er alles aan is gedaan om de familie nog te vinden. Een hele zaak kan wel acht maanden duren. We proberen altijd zelf de uitslag aan de zoeker mee te delen. Dat is soms heel pijnlijk en met lood in de schoenen - en soms heel erg mooi.'

Wat gebeurt er als ik met mijn gezin uit Syrië ben gevlucht en onderweg mijn gezin ben kwijtgeraakt?

'De vraag vanuit Syrië is nu nog niet zo groot. Ze hebben andere communicatielijnen. Mocht het toch niet lukken, dan kunnen we gebruikmaken van de website *Trace the face*. Op die website kan men een foto van zijn gezicht laten plaatsen, met een tekst als "I am looking for my wife". Dit doen we alleen na uitdrukkelijke toestemming van de zoeker. Het is immers een publieke website; iedereen kan meekijken. Wij bespreken daarom de mogelijke consequenties. De laatste weken is ons tracingteam ook erg druk met de zogenaamde *three minutes calls*. Vluchtelingen krijgen van het Rode Kruis dan de kans om drie minuten met familie in het land van herkomst te bellen. Een fantastisch medium. Soms hebben mensen elkaar maanden niet gesproken en kunnen ze eindelijk vertellen dat ze veilig zijn. Dat kunnen emotionele gesprekken zijn. Omdat de vraag zo groot is, is er een limiet van drie minuten. Ik sta dan letterlijk met een stopwatch in de hand. Soms moet je de telefoon dan echt uit een hand halen. De meeste vluchtelingen hebben daar wel begrip voor. Ze weten dat anderen wachten die dezelfde emoties kennen als zijzelf. Het is heel dankbaar werk. Laatst nog hoorde iemand dat hij vader was geworden. Fantastisch nieuws natuurlijk, maar dan volgt ook het besef dat jij hier bent en je vrouw en baby daar zijn.'

Wat moeten leerlingen maatschappijleer tot slot nog weten?

'Wat ik zelf absoluut niet zou willen is dat het lijkt alsof wij al het werk doen. Vluchtelingen hebben meestal eerst zelf al veel pogingen gedaan om hun familie te zoeken. Ze zijn vaak ten einde raad. Vaak bestaan dingen die in het Westen zo gemakkelijk zijn (een adres, een telefoonnummer, een naam die eenduidig is gespeld of een geboortedatum) in heel veel landen gewoon niet. Zoeken is dan echt heel lastig.' ♦

OPPOSITIE AAN DE MACHT!

Het kabinet is te hard, te soft, te vaag. De kritiek op het asielbeleid van VVD en PvdA is niet mals. Wat zouden de oppositiepartijen doen als ze eenmaal in het kabinet zitten? *M&P* legde deze vraag voor aan de woordvoerders van CDA, ChristenUnie, D66, GroenLinks, PVV, SGP en SP.

IVO PERTIJS

MONA KEIJZER (CDA):

'Als mijn partij in het kabinet zit, dan is er een streng maar menselijk asielbeleid. Het CDA vindt dat Nederland de morele plicht heeft om mensen op te vangen die voor de oorlog in hun eigen land op de vlucht zijn. Wij willen hen een veilige haven bieden. Er zijn natuurlijk wel grenzen aan de hulp die Nederland als klein land kan bieden. De verwachting is dat er dit jaar wel 60.000 vluchtelingen naar ons land komen. Voor volgend jaar wordt een verdubbeling verwacht. Het CDA vraagt zich dan af hoe we voor al die mensen kunnen zorgen. Hier moeten we grenzen aan stellen. Daarom moeten we alleen die mensen die echt voor oorlog en geweld op de vlucht zijn in Nederland laten blijven. Van onze partij hoeft dit niet permanent, wij willen ook de mogelijkheid invoeren dat mensen een tijdelijk verblijfsrecht (onthoemdenstatus) krijgen en na de oorlog weer naar hun eigen land terugkeren om daar aan wederopbouw mee te helpen. In de tussentijd moeten vluchtelingen goed maar sober worden opgevangen en zich ook aan de Nederlandse regels en wetten - en bijbehorende waarden en normen - houden.'

JOËL VOORDEWIND (CHRISTENUNIE):

'Waar het kabinet momenteel hard bezuinigt, kiest de ChristenUnie ervoor om fors meer geld voor daadwerkelijke oplossingen uit te trekken. De opvang is failliet waardoor er een schrijnend gebrek aan adequate opvang, voedsel, schoon drinkwater en gezondheidszorg is. Door dit miljardentekort wordt de vluchtelingenstroom naar Europa veel groter. De Europese Unie is nu hopeloos

verdeeld waardoor de gemeenschappelijke aanpak totaal ontbreekt. De ChristenUnie wil dat de migrantenstroom aan de grenzen van Europa (zoals in Italië en Griekenland) wordt opgevangen. Hierbij kan een eerste screening plaatsvinden waarbij vluchtelingen over Europa worden onderverdeeld en anderen versneld naar het land van herkomst kunnen worden teruggestuurd. Nu kunnen ook arbeidsmigranten, maar ook anderen met twijfelachtige intenties, vrij gemakkelijk Europa bereiken terwijl zij geen recht op rechtmatig verblijf hebben. De vluchtelingenstroom zorgt onmiskenbaar ook voor de nodige spanningen in de samenleving. Daarom kiest de ChristenUnie voor kleinere opvanglocaties en betere communicatie met burgers en gemeenten. De Rijksoverheid mag niet langer burgers en gemeenten overvallen met grote opvanglocaties. Om de druk op de woningmarkt te doen afnemen moet er ook prioriteit worden gegeven aan het vinden van alternatieve vormen van opvang in Nederland (zoals kantoorpanden en prefabwoningen). Tot slot moet er zo snel als mogelijk aan integratie, taallessen en onderwijs worden gewerkt.'

SJOERD SJOERDSMA (D66):

'Als D66 in het kabinet zit, zou er geen discussie zijn of oorlogsvluchtelingen wel of niet moeten worden opgenomen. Door in te zetten op een echt gemeenschappelijk Europees asielbeleid worden de vluchtelingen uit oorlogsgebieden eerlijk over Europese lidstaten verdeeld. Op deze manier wordt voorkomen dat sommige landen nauwelijks vluchtelingen opnemen waardoor andere lidstaten

zwaardere lasten moeten dragen.

Met D66 in het kabinet is er ook meer draagvlak onder de lokale bevolking. Bijvoorbeeld door gemeenten op de komst van grote aantallen vluchtelingen voor te bereiden, waardoor ze voldoende tijd hebben om opvang regelen, en doordat gemaakte afspraken met de gemeente door het kabinet niet worden geschonden. Een dorp als Oranje krijgt niet nog eens zevenhonderd vluchtelingen. In plaats daarvan worden er meer verantwoordelijkheden bij grote steden gelegd. Tot slot start D66 snel met een goede integratie. Zodat vluchtelingen op eigen benen kunnen staan. Dat doen we door direct met inburgeren te beginnen. Onderwijs voor vluchtelingenkinderen, taallessen, erkenning van diploma's en opheffing van werkbeperkingen zijn met D66 in het kabinet een feit.'

LINDA VOORTMAN (GROENLINKS):

'Ik wil ervoor zorgen dat we met realistische en medemenselijke oplossingen komen voor de opvang van vluchtelingen. Vluchtelingen moeten nog veel sneller deel gaan uitmaken van onze samenleving. De opvang moet kleinschalig zijn. Elke gemeente neemt een deel van de opvang voor haar rekening, maar krijgt wel de ruimte om zelf invulling te geven aan hoe ze dit organiseert. Zo kunnen gemeenten op tijd met hun bewoners in gesprek gaan en ontstaat er gemakkelijker begrip onder de inwoners. Er moet altijd genoeg opvangruimte voor vluchtelingen zijn. Nu moeten vluchtelingen soms wel zes keer in een maand van de ene opvang naar de andere. Zo krijgen gemeenten dan ook

veel te kort van te voren te horen dat zij opeens veel vluchtelingen moeten opvangen. Dit helpt niet bij de creatie van draagvlak. Vluchtelingen moeten ook heel lang wachten op de aanvang van hun asielaanvraag. Door meer mensen bij de IND aan te nemen, hoeven asielzoekers niet zo lang in onzekerheid te zitten en als ze mogen blijven, dan kunnen ze sneller een nieuw leven in Nederland opbouwen. Asielzoekers moeten vanaf het eerste moment Nederlandse taalles krijgen en aan het werk kunnen. Bepaalde vluchtelingen verdienen extra aandacht, zoals ouderen, vrouwen en kinderen. Ik wil daarom dat Nederland de Verenigde Naties aanbiedt om meer vluchtelingen op te nemen. Dat kan via het VN-hervestigingsprogramma, waarin de Verenigde Naties mensen in de vluchtelingenkampen selecteren om ze naar een veilig land te brengen.'

SIETSE FRITSMA (PVV):

'Als mijn partij in het kabinet zit, dan zullen wij de asielinstroom stoppen. De enorme aantallen asielzoekers die naar ons land komen zetten onze welvaart, identiteit en veiligheid onder grote druk. Echte vluchtelingen moeten natuurlijk veilige opvang krijgen, maar dat kan in de eigen regio. Zo komen de meeste asielzoekers uit Syrië en deze mensen kunnen prima in de steenrijke Arabische Golfstaten als Qatar, Koeweit en de Ver-

enigde Arabische Emiraten worden opgevangen. Nederland kan grootschalige immigratie al lang niet meer aan. Zo is het voor woningzoekenden bijna onmogelijk om huurhuizen te krijgen, omdat die met voorrang naar toegelaten asielzoekers gaan. Het stoppen van de asielinstroom is ook nodig om de islamisering van ons land tegen te gaan. De steeds groter wordende invloed van de islam doet afbreuk aan onze westerse kernwaarden, zoals de vrijheid van meningsuiting en de gelijkheid van man en vrouw. Ook antisemitisme tiert weer welig met de komst van de islam. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat de Nederlandse burger het huidige asielbeleid veel te soepel vindt. De PVV vindt het jammer dat de meeste andere partijen zich daar niets van aantrekken. Dat moet snel veranderen om Nederland een mooi, welvarend en veilig land te laten blijven.'

KEES VAN DER STAAIJ (SGP):

'Als mijn partij in het kabinet zit, dan is de inzet om zoveel mogelijk vluchtelingen zoveel mogelijk in de regio van herkomst op te vangen. Vluchtelingen in levensgevaar verdienen natuurlijk altijd een veilige plek in Nederland, maar hun verblijf moet zoveel mogelijk tijdelijk zijn. Vreemdelingen die niet voor een verblijfsvergunning in aanmerking komen moeten zo snel mogelijk terugkeren.'

SHARON GESTHUIZEN (SP):

'Als mijn partij in het kabinet zit, dan voeren we een nuchter en solidair asielbeleid. De kleinschalige opvang in Nederland krijgt vorm in overleg met de bewoners waarbij de zorgen die er leven serieus worden genomen en er voldoende draagvlak onder de Nederlandse bevolking is. De vluchtelingen gaan naar school, leren snel de taal en mogen aan het werk zodat zij zo snel mogelijk integreren. Op Europees niveau gaan wij toe naar een gemeenschappelijk asielbeleid waarbij een vluchteling zich aanmeldt bij een centrum en vervolgens naar een ander land in Europa wordt 'herplaatst'. De opvang in de regio van de oorlogsgebieden verbetert de SP fors zodat ook daar een toekomstperspectief voor de vluchtelingen is en er wordt een ruimhartiger hervestigingsbeleid gevoerd. Op die manier worden mensensmokkelaars de wind uit de zeilen genomen. Ook besteden wij aandacht aan de grondoorzaken. We verminderen de ongelijkheid door het tegengaan van belastingontduiking en het bevorderen van werkgelegenheid zodat de kans op conflicten en economische vluchtelingen afneemt. We stoppen met bommen gooien op kruidvaten, want die brengen geen vrede maar juist nog meer vluchtelingen. De vluchtelingen die *echt* voor oorlog, terreur en geweld zijn gevlucht kunnen op een menswaardige opvang rekenen.' ♦

Syrische vluchtelingen op het Keleti station in Boedapest (foto: Mstyslav Chernov)

NIEUWE METHODE MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN

NIET STAMPEN MAAR DENKEN

'Komt er een nieuwe methode?', is de meest gestelde vraag over het nieuwe examenprogramma maatschappijwetenschappen. Toen enkele grote uitgeverijen aangaven dat niet te gaan doen, werd deze vraag steeds urgenter. De auteurs van Seneca hebben de handschoen opgepakt en brengen een methode uit. Begin november organiseerden zij een *pre-launch*.

LIEKE MEIJS

CONCEPTEN

Juist om bij maatschappijwetenschappen vanuit de wetenschap te kunnen blijven redeneren, leren leerlingen steeds vanuit theorieën te denken. In de methode zullen veel opdrachten komen waarin dan de drie dimensies van maatschappelijke problemen terugkomen: normativiteit, causaliteit en finaliteit (Hoogerwerf). Het betreft dimensies die niet als zodanig in het examenprogramma voorkomen, maar volgens Olgers noodzakelijk zijn om in de methode op te nemen. Zijns inziens ontbreken de politicologische componenten teveel in het examenprogramma zoals op basis van de Commissie Schnabel is ontwikkeld. De deelnemers kregen een overzicht uitgereikt met een samenvatting van een notitie over het overheidsbeleid ter bestrijding van jeugdcriminaliteit; niet in woorden maar in een schema van variabelen en pijlen waarop de begrippen normativiteit, causaliteit en finaliteit kunnen worden toegepast. Ook andere kritiek op ondermeer de hoofdconcepten in het nieuwe examenprogramma leidde tot eigen Seneca-keuzen. Als hoofdvragen van de sociale wetenschappen kozen de auteurs voor de vragen rondom gelijkheid/ongelijkheid, cohesie, rationalisering en vrijheid. Verandering wordt op al deze vier hoofdconcepten toegepast.

De vraag werd gesteld voor welke didactische aanpak Seneca kiest: het stapsgewijs aanleren van de hoofd- en kernconcepten aan de hand van de contexten of het starten met het zich eigen maken van alle hoofd- en kernconcepten en die daarna op de contexten toepassen? Hierin maakt Seneca een keuze voor een nieuwe variant, die de spiraalsgewijze opbouw werd genoemd: beginnen met de hoofdconcepten, die toepassen op een context, dan weer terugkomen op de hoofd- en kernconcepten en die dan weer verder in nieuwe contexten verdiepen.

Ton Olgers, oud-vakdidacticus en een van de auteurs van Seneca, blikte in zijn presentatie terug op de roerige geschiedenis van maatschappijwetenschappen. Hij memoreerde de momenten waarop het vak bijna was verdwenen. Volgens Olgers geeft het nieuwe programma de mogelijkheid om op een andere manier aan het werk te gaan en biedt het daarmee een stevig fundament voor de toekomst van het vak. De nieuwe methode wordt niet 'een bundeltje thema's' maar richt zich op de ontwikkeling van een leerlingtheorie met behulp waarvan leerlingen maatschappelijke problemen kunnen analyseren.

Lucius Annaeus Seneca

ONDERZOEKSLIJN

Bij Seneca moeten leerlingen leren spelen en oefenen met theorieën en met onderzoek. Door de hele methode heen blijven leerlingen daarmee bezig. Ze leren belangrijke hedendaagse onderzoeken tot belangrijke theorieën te herleiden en afhankelijke en onafhankelijke variabelen op micro- en macroniveau te onderscheiden. Ze leren hypothesen op te stellen en deze aan bestaande theorieën te relateren. Ook krijgen ze een basis aan onderzoeksmethoden en -technieken. Het voorbeeldmateriaal dat op 5 november werd uitgereikt liet deze aanpak ook zien. Zo gaat een introductieopdracht voor het nieuwe vak over onderzoek naar populariteit van voornamen en het zoeken naar verklaringen waarom bepaalde voornamen in een specifieke periode veel voorkomen. Leerlingen moeten daar theorieën bij bedenken: 'Jongens die Marco heten zijn vaak geboren rond 1970'. Het verschil tussen havo en vwo is wat betreft de onderzoekslijn zo benoemd: havo-leerlingen leren meer over toepassingsgericht (beleids) onderzoek (met name ten aanzien van beleid en organisatie), bij het vwo ligt meer nadruk op wetenschappelijke theorieën.

PILOTDOCENTEN

Als laatste onderdeel vertelden auteurs en pilotdocenten Marco Veldman en Lennart Schra over hun lespraktijk. Ze proberen zelf steeds de opdrachten in hun eigen lessen uit en stellen ze op grond daarvan weer bij. Leerlingen bestuderen op wetenschappelijk wijze in kleine groepen de verandering in de samenleving van 10.000 jaar geleden tot nu. Ze krijgen lessen over theorieën, maar de leerlingen voeren ook simulatiespelen en gedachte-experimenten uit. De vwo-leerlingen doen daarbij ook onderzoek vanuit de verschillende paradigma's.

De auteurs willen voor zowel havo als vwo een methode uitbrengen. Tegelijkertijd denken ze dat er voor een inleiding in het vak met een gezamenlijk deel kan worden gewerkt; de eerste kennismaking met de kernconcepten in een context zoals criminaliteit en rondom vorming.

VERVOLG

Seneca wil een breder netwerk van docenten en leraren-opleiders opzetten om de methode te realiseren. Met behulp van deze collega's moet er in 2017 een methode liggen die leerlingen op de examens nieuwe stijl vanaf 2019 (havo) en 2020 (vwo) voorbereidt. De aanwezige docenten toonden zich bijzonder geïnteresseerd in de vervolgstappen. Ze zien het zich eigen maken van het nieuwe examenprogramma als een grote uitdaging, waarbij een zekere geruststelling uitgaat van de gedachte één of meer lesmethoden ter beschikking te hebben. Voor de Seneca-auteurs lijkt de uitdaging er in te liggen voor docenten en leerlingen een vertaalslag te maken van het gedachtegoed van Seneca naar het nieuwe examenprogramma. ♦

Docenten die mee willen denken en schrijven kunnen zich aanmelden via de website van Seneca: www.seneca.nu.

IN GESPREK MET WETENSCHAPPERS GEERT TEN DAM EN ANKE MUNNIKSMA

NEDERLAND EN BURGERSCHAP

Waar staat Nederland internationaal als het om burgerschap gaat? In 2016 nemen naar verwachting 150 Nederlandse scholen deel aan de *International Civic and Citizenship Study* (ICCS). De vorige keer scoorde Nederland relatief slecht en dat geeft te denken, aldus hoogleraar Onderwijskunde Geert ten Dam.

IVO PERTIJS

Aan de selectie van de scholen voor voortgezet onderwijs voor het ICCS-onderzoek ging een zorgvuldig getrokken steekproef vooraf. Als een school besluit om niet deel te nemen, wordt een school met dezelfde kenmerken benaderd. Coördinator Anke Munniksma van de Universiteit van Amsterdam geeft aan dat veel van de benaderde scholen graag aan het onderzoek deelnemen: 'Het onderwerp leeft in scholen en we zorgen ervoor dat we de resultaten ook aan elke school terug rapporteren. We komen niet alleen halen, maar ook brengen'. In 2009 deed Nederland ook mee aan het ICCS-onderzoek. Nederlandse scholieren scoorden destijds laag op burgerschapskennis. Ze zaten duidelijk onder het internationaal gemiddelde. Ook op de bereidheid tot politieke participatie scoorden Nederlandse jongeren relatief laag, net als op de houding ten opzichte van gelijke rechten voor minderheden. 'Het ICCS-onderzoek vindt plaats in het tweede leerjaar, terwijl een vak als maatschappijleer - waarbinnen een deel van de burgerschapsinhouden expliciet aan bod komt - pas later in het Nederlandse curriculum zit. Dit kan de lagere score op kennis verklaren', stelt Ten Dam. Vanuit de Universiteit van Amsterdam is de voormalige voorzitter van de Onderwijsraad, samen met Anne Bert Dijkstra [zie ook pagina 22], projectleider van het Nederlandse deel van het ICCS-onderzoek. 'We moeten met de uitkomsten van de internationale vergelijking echter geen genoegen nemen. Dat geldt zeker voor de houdingen van leerlingen. In het onderwijs zou daar meer aandacht aan moeten worden besteed.' Het Platform Onderwijs2032, waar Ten Dam eveneens deel van uitmaakt, onderstreept in het conceptadvies het belang van burgerschap. Ten Dam: 'Het gaat om respect voor de democratische rechtsstaat, respect voor anderen en de houding dat je het met elkaar oneens moet kunnen zijn. Dit is een opdracht voor alle scholen, ongeacht hun denominatie of pedagogische visie. Ik vind dit nog steeds passen binnen de Nederlandse vrijheid van onderwijs.'

STAATSCURRICULUM

In het huidige toezichtkader van de Onderwijsinspectie staat inhoudelijk niets anders dan dat scholen de democratische rechtsstaat niet mogen ondermijnen. 'Dat is natuurlijk wel héél summier', merkt Ten Dam op, 'In het advies van de Onderwijsraad (2012) en in het conceptadvies van de Commissie Schnabel staat dat er met respect en adhesie voor de vrijheid van onderwijs er ook een gemeenschappelijke kern aan kennis en attitudes kan zijn die voor alle leerlingen geldt. Nu staat in de sectorwetten alleen dat het onderwijs aandacht aan burgerschap moet besteden. Je moet een visie hebben, je moet deze planmatig uitvoeren en je moet op de hoogte zijn van waar leerlingen staan. Uiteraard mag je niet tot discriminatie of haat aanzetten. Het toezicht van de Inspectie is gebaseerd op deze open doelbepaling.' Aan een staatscurriculum denkt de hoogleraar Onderwijskunde liever niet. 'Nadenken over wat we alle leerlingen zouden moeten meegeven, heeft niets met een staatscurriculum te maken. Het gaat er niet om dat de staat alle inhouden van het onderwijs bepaalt, de doelen en de eindtermen en de hele weg daar naar toe. Een staatscurriculum is niet bevorderend voor de kwaliteit van het onderwijs. Wat wel helpt is een aantal richtinggevende doelen waar scholen zelf een passende invulling aan kunnen geven', aldus Ten Dam. 'Het gaat om een kleine, gemeenschappelijke kern die cirkelt rond het kunnen en willen functioneren in een democratische rechtsstaat, om het vreedzaam samenleven met burgers met verschillende visies. Dit bevat kennis- en houdingselementen, maar ook vaardigheden zoals het kunnen wisselen van perspectief. Daarnaast zouden scholen moeten worden aangemoedigd, om in de lijn van hun eigen visie meer werk te maken van wat zij belangrijke burgerschapswaarden vinden en daarover met andere scholen in gesprek te gaan.'

LEERLIJN

De slechte Nederlandse score in het laatste ICCS-onderzoek blijft knagen. Ten Dam vindt het zelf niet zo essentieel of

GEERT TEN DAM

ANKE MUNNIKSMA

leerlingen iets in het tweede of derde leerjaar leren: 'Wat ik belangrijk vind, is de bagage waarmee iedere leerling de school verlaat. Net als voor aardrijkskunde, geschiedenis en wiskunde, zou er voor burgerschap sprake moeten zijn van een leerlijn. Aan burgerschapsvorming moet zowel in het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs in alle jaren worden gewerkt. Dan hebben kennis, houdingen en vaardigheden de kans om te groeien en in complexiteit toe te nemen.' Volgens de hoogleraar blijkt uit wetenschappelijk onderzoek dat drie zaken burgerschap bevorderen: (i) een open school- en klassenklimaat met ruimte voor discussie en dialoog, (ii) burgerschapsinhouden voor leerlingen herkenbaar in het curriculum aan de orde stellen en (iii) een verbinding met de buitenwereld maken, bijvoorbeeld via een maatschappelijke stage. 'Het loont zich om burgerschap een expliciete plek in het curriculum te geven, ook in emancipatorisch opzicht', zegt Ten Dam, 'Op scholen die veel aan burgerschapsonderwijs doen zijn de verschillen in burgerschap tussen leerlingen naar sociale achtergrond kleiner dan op scholen waar het onderwerp minder aandacht krijgt. Het is belangrijk dat scholen bepaalde zaken aanbieden die leerlingen niet vanzelfsprekend daarbuiten leren.'

METEN IS WETEN?

Van scholen wordt verwacht dat zij burgerschapscompetenties van leerlingen in kaart brengen en zich daarover verantwoorden. Ten Dam is zelf betrokken bij het meetinstrument *Burgerschap* (www.burgerschapmeten.nl). Ze pleit voor meer meetinstrumenten op de markt. 'Je moet nooit voor anker gaan bij één instrument. Niet alle opbrengsten die je belangrijk vindt zijn kwantitatief vast te stellen. Zeker als het om houdingen gaat. Wat je als school wel kunt verantwoorden, en wat een Inspectie ook van scholen zou mogen vragen, is hoe je aan de burgerschapsvorming van je leerlingen werkt en hoe je de kwaliteit daarvan bewaakt.' Volgens Ten Dam is er in scholen een groeiend besef dat een vergelijking met andere scholen kan helpen om het eigen onderwijs verder te ontwikkelen.

'Onderzoek is veel minder een *Fremdkörper* in scholen dan het misschien tien jaar geleden was. Ik zie op dit punt het zelfbewustzijn van scholen groeien. Het stimuleert altijd jezelf in de tijd te vergelijken of een vergelijking met anderen te maken.' Vergelijken moet je volgens Ten Dam met verstand doen. 'Door het ICCS-onderzoek kun je Nederland met andere landen vergelijken, maar ook je eigen school met andere scholen. Gegevens uit onderzoek zijn een thermometer waar je over moet nadenken.'

MAATSCHAPPIJLEER

In de beeldvorming wordt burgerschapsvorming nog altijd aan politieke socialisatie en staatsinrichting gekoppeld. Onderzoeker Munniksma stelt vast dat dit beeld nu internationaal verschuift: 'In het ICCS-onderzoek van 2016 zijn vooral de sociale aspecten verder uitgewerkt. We zijn geëvolueerd van een heel strikte politieke invulling van burgerschap tot een meer sociale.' Volgens Munniksma doen scholen vaak dingen die ze zelf nooit tot burgerschap rekenden. 'Ik denk dat burgerschap bij een aantal scholen heel erg de associatie met staatsinrichting heeft, maar als je naar de vragen in de ICCS-studie kijkt, dan zie je dat het over de hele brede politieke en sociale leefwereld van jongeren gaat, van sociale media tot duurzaamheid.' ICCS brengt ook in kaart welke docenten aan burgerschapseducatie bijdragen. Nog altijd zijn docenten maatschappijleer bovengemiddeld vaak betrokken bij burgerschapsvorming. Ten Dam: 'Het is fijn voor scholen dat er een dergelijke denktank binnen de school is, maar het zou goed zijn als een sectie maatschappijleer dit ook naar andere leraren en andere vakken uitbreidt. Uit onderzoek weten we dat een integrale aanpak - van leerinhouden tot het pedagogisch klimaat in een school - heel belangrijk is. Dan zie je vaak een samenhang met burgerschapsuitkomsten. Dat is niet aan de sectie maatschappijleer voorbehouden.' ♦

Meer informatie over het ICCS onderzoek: www.ICCS-Nederland.nl.

INSPECTIE EN BURGERSCHAP

Burgerschap op scholen, hoe beoordeel je dat?

Professor Anne Bert Dijkstra van de Inspectie van het Onderwijs geeft een toelichting.

Artikel 23 biedt scholen ruimte om zelf een visie op burgerschap te formuleren. Is er een criterium voor goed of geslaagd burgerschap of een goede of slechte visie?

'De wettelijke opdracht om 'actief burgerschap en sociale integratie' te bevorderen is open geformuleerd. Dat geeft scholen veel ruimte eigen invullingen te kiezen, met eigen accenten, leerdoelen en inhoud. Zo kan het onderwijs worden ingevuld op een manier die past bij de leerlingenpopulatie en de situatie en visie van de school. De invulling is dus aan de school. In het toezicht zoals de Inspectie dat sinds 2006 uitvoert, is dit een belangrijk uitgangspunt. In de vernieuwing van het toezicht waaraan de Inspectie momenteel werkt, wordt een belangrijk gegeven: wat zijn de ambities van de school, welke resultaten bereikt de school, hoe bevordert en bewaakt ze de kwaliteit van het onderwijs, en kan de school dat laten zien? Belangrijke punten zijn dan de visie van de school, die richting geeft aan de invulling van burgerschapsonderwijs en de uitwerking daarvan: planmatig en samenhangend, met heldere leerdoelen, afgestemd over leerjaren en leergebieden. Ook bewaking van de kwaliteit is belangrijk: inzicht in wat leerlingen leren en afstemming van het onderwijs op wat leerlingen nodig hebben. Er is niet één eensluidende definitie van burgerschap, burgerschapskennis of burgerschapshoudingen. Scholen kunnen hun eigen keuzen maken. Wel is de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs van belang: is er sprake van een samenhangend aanbod,

dat aansluit bij de visie van de school, realiseert de school haar ambities, heeft ze inzicht in de resultaten, en verbetert de school het onderwijs op basis daarvan?'

Is er volgens de Inspectie een ondergrens?

'De wet bepaalt in de eerste plaats dat scholen invulling aan burgerschap geven. Hoe die wettelijke opdracht wordt ingevuld, is aan de school. De wettelijke opdracht biedt daarnaast globale kaders, met name voor wat betreft de domeinen waarom het gaat. De Inspectie sluit daar in haar toezicht bij aan. Belangrijke elementen zijn aandacht voor sociale competenties, aandacht voor de samenleving waarin leerlingen zullen functioneren en de diversiteit daarin, en bevordering van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat. Ook de kerndoelen geven richting. Hoe deze domeinen vervolgens worden ingevuld, is aan de school. Daarbij is sprake van een ondergrens: bevordering voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en - zo nodig ook proactief - het tegengaan van strijdigheid met basiswaarden. Het gaat daarbij om breed onderschreven kernwaarden, die in de Nederlandse Grondwet en in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens zijn terug te vinden. Denk aan basiswaarden zoals gelijkwaardigheid, verdraagzaamheid of non-discriminatie. Van scholen wordt gevraagd deze waarden in hun onderwijs te bevorderen en oog te hebben voor risico's bij de verwerving van deze waarden. Dat betekent bijvoorbeeld dat aandacht voor thema's als radicalisering of onverdraagzaamheid, met oog voor de maatschappelijke actuali-

teit, niet kan ontbreken. Daarop kunnen scholen zo nodig worden aangesproken. Het belang daarvan wordt door scholen overigens breed onderkend.'

Scholen maken vaak lijstjes van allerlei burgerschapsactiviteiten. Dat lijkt mij onvoldoende om van een planmatige uitvoering te spreken.

'De Inspectie heeft in de afgelopen jaren een paar keer vastgesteld dat de ontwikkeling van het burgerschapsonderwijs slechts langzaam verloopt. Daarbij constateren we dat vaak weinig sprake is van een samenhangend aanbod, doorlopende leerlijnen of geconcretiseerde leerdoelen. Scholen geven weliswaar aandacht aan burgerschap en voldoen daarmee aan de wettelijke eisen, maar van een doelgericht aanbod waarin planmatig naar concrete leerdoelen wordt toegewerkt, is minder sprake. In het basisonderwijs hebben de afgelopen jaren steeds meer scholen de sociale competenties van hun leerlingen in kaart gebracht. In het voortgezet onderwijs is dat veel minder het geval. Inzicht in de leerresultaten is echter nodig om het onderwijs goed te laten aansluiten bij wat leerlingen nodig hebben. Naast inzicht in de sociale vaardigheden van leerlingen is ook het in kaart brengen van maatschappelijke competenties van belang. Hoewel daarvoor meetinstrumenten beschikbaar zijn, zijn er nog weinig scholen die de maatschappelijke competenties van leerlingen in kaart brengen. In de verdere ontwikkeling van burgerschapsonderwijs ligt hier echt een belangrijk aandachtspunt.' ♦

DE WERKVLOER

CAPPUCCINO

Een aantal keren per jaar hebben we een studiedag bij ons op school. SOND's heten die tegenwoordig: School Ontwikkel Dagen. Afkorten is in. We hebben ook STIMS: SchoolExamens en Toetsen Inhaal Middagen, maar dat terzijde.

De studiedagen verlopen via een vast format. We beginnen plenair met een of meerdere presentaties en daarna zijn er workshops en gespreksgroepen, waarvoor een ieder zich kan intekenen; een logische opbouw van de dag. Een van de plenaire presentaties wordt doorgaans verzorgd door iemand van buiten onze school. Dat vind ik een goed idee. Ik weet dat er collega's zijn - en waarschijnlijk niet alleen bij ons op school - die zich dan altijd meteen afvragen wat iemand van buiten ons nou kan leren, maar zo zit ik niet in elkaar. Ik vind het juist verfrissend om niet altijd alleen maar naar onszelf te luisteren, want die plaat kennen we inmiddels wel.

MET Z'N ALLEN

Deze keer was het een spreker die betrokken is bij de stroomlijning van onze scholengemeenschap, die uit de vier middelbare montessorischolen in Amsterdam bestaat. Een echte procesmanager. Hij deelde een aantal overwegingen mee die ten grondslag hadden gelegen aan hervormingen en het beter stroomlijnen van het een en ander. Klonk best goed, vond ik. Ook benadrukte hij een aantal malen dat er door het management van een school op papier allerlei veranderingen kunnen worden doorgevoerd, maar dat dit natuurlijk consequenties heeft voor het dagelijks werk van docenten. Met z'n allen maken we de school, dat was zijn centrale boodschap. Niet heel vernieuwend, maar niets op tegen als iemand van buiten dat nog eens benadrukt.

Als hij het over de concrete werkvloer van docenten had, gaf hij een paar keer als voorbeeld hoe belangrijk het is dat er altijd whiteboard-stiften zijn, en niet alleen dat ze er zijn, maar ook dat ze schrijven. Daar ben ik het op zich mee eens, ik erger me namelijk rot aan collega's die stiften meenemen, danwel zo behandelen dat ze niet meer schrijven, maar daar geen nieuwe voor in de plaats leggen. Toch vond ik het als beschrijving van onze concrete werkvloer enigszins mager.

SCHRIJNEND

Toen hij echter een aantal voorbeelden gaf van andere organisaties waarin het van belang is dat alles op de werkvloer goed verloopt, raakte ik het spoor bijster. Het eerste voorbeeld betrof de drukte bij de kassa's bij de Bijenkorf. Je hebt iets uitgezocht dat je wilt kopen, hebt het erg druk en moet vervolgens heel lang wachten om te kunnen afrekenen. Ja, vervelend natuurlijk, maar ik zou dat beschrijven als een *fact of life*. Soms zijn er nou eenmaal iets te veel mensen die op het hetzelfde moment iets willen. Zo heb je bijvoorbeeld ook files en overvolle treinen. Het andere voorbeeld leek er nogal op. Je zit op een terras en hebt een cappuccino besteld en dan duurt het ontzettend lang voordat de cappuccino wordt gebracht. Ach ja, het lijden van de hedendaagse hipster is schrijnend.

HELPEN

Dagenlang liep ik rond met de vraag waarom ik deze voorbeelden niet begreep en ook waarom ze me irriteerden. Eerst dacht ik dat het kwam omdat ik er nooit zo goed tegen kan als het onderwijs wordt vergeleken met het bedrijfsleven, waarin leerlingen (veeleisende) klanten zijn en wij bedienend personeel. Maar er was ook nog iets anders en inmiddels weet ik wat het is. Het onderwijs levert geen cappuccino's die door leerlingen zijn besteld. Het onderwijs helpt leerlingen hun eigen cappuccino te maken. Sterker nog: wij helpen leerlingen om iets te ontdekken dat ze nog niet kennen en dat ze vervolgens zelf kunnen maken of, beter nog, verder kunnen ontwikkelen. Dat lijkt me iets heel anders. Gelukkig maar, anders was ik wel in een winkel gaan werken.

Overigens bestelde ik gisteren ergens een cappuccino en daar moest de barista tot drie keer toe een nieuwe maken (van zichzelf!), omdat hij vond dat het teveel een latte was geworden. Zo irritant ☺ ♦

Anique ter Welle

'WAAR ZIT DE POLITIEK?'

Met de vuistdikke studie *In dit Huis* viert de Tweede Kamer haar tweehonderdjarig bestaan. Hoogleraar Politieke geschiedenis Remieg Aerts is één van de auteurs van het indrukwekkende jubileumboek.

M&P legde hem een aantal vragen voor.

IVO PERTIJS

Foto: Corne Bastiaansen / Rijksvastgoedbedrijf

Het boek staat vol met anekdoten. Welke moet de docent maatschappijleer in elk geval kennen?

'Anekdoten, tja, misschien kijken we beter naar momenten die ertoe deden. In 1846 en 1854 daagden Kamerleden en ministers elkaar nog uit voor een duel in de Scheveningse duinen, als zij zich in hun eer aangetast voelden omdat er aan hun oprechtheid werd getwijfeld. Een nogal hoog eergevoel naar moderne maatstaven! De rode dominee Domela Nieuwenhuis kreeg bij zijn entree in 1888 geen hand van de mede-Kamerleden. De Tweede Kamer was een herensociëteit en daarin paste geen afvallige die de revolutie preekte. In november 1918, direct na de Eerste Wereldoorlog, meende de socialistische leider Pieter Jelles Troelstra dat ook in

Nederland het moment was gekomen waarop de bourgeoisie de macht aan de arbeidersbeweging zou overdragen. Hij betoogde dat in de Kamer, in een urenlange redevoering. Het bleek een grote inschattingsfout; de leidende rol van Troelstra was uitgespeeld en het zou twintig jaar duren voor de SDAP voor het eerst in een regering werd opgenomen. Een *parlementaire moment* ligt ook in de zogenaamde Handelingenkamer, een van de mooiste ruimten op het Binnenhof: een kleine bibliotheek waarin de vele, vele delen Handelingen van de Staten-Generaal staan opgesteld. In die bibliotheek is één plank leeg. Daar hadden de Handelingen van 10 mei 1940 tot 25 september 1945 moeten staan. Deze zijn er vanwege de bezetting nooit gekomen omdat het Nederlandse parlement niet bijeen is geweest. Die kleine leegte is een stil protest, een discreet monumentje.'

Wat is volgens u de belangrijkste verandering in de geschiedenis van de Tweede Kamer geweest?

'Als het gaat om de positie en macht van de Tweede Kamer is de belangrijkste verandering de invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid in de Grondwet van 1848 geweest. Hierdoor immers werden ministers en de regering als geheel afhankelijk van het vertrouwen en de steun van het parlement. Voor 1848 waren de ministers uitvoerende dienaren van het koninklijk beleid en alleen van het vertrouwen van de koning afhankelijk. Door de ministeriële verantwoordelijkheid verschoof dus het zwaartepunt van de macht van de koning naar het parlement. Het heeft evenwel nog twintig jaar geduurd tot de consequenties van de ministeriële verantwoordelijkheid helemaal duidelijk werden. Pas in 1866-1868, toen koning Willem III tot drie keer toe probeerde zijn conservatieve kabinet tegenover de in meerderheid liberale Kamer overeind te houden, maar uiteindelijk moest berusten in de wens van de Kamer, ontstond wat wij sindsdien kennen als de *vertrouwensregel*. De Tweede Kamer heeft het laatste woord over het aanblijven van ministers en de regering. Er is ook een ander antwoord mogelijk. In het functioneren van de Tweede Kamer en ons politiek bestel is de vorming van politieke partijen sinds 1879 (ARP) zonder twijfel de belangrijkste ontwikkeling geweest. Politieke partijen zijn eigenlijk maatschappelijke verenigingen, die maatschappelijke belangen een plaats op het politieke podium van het parlement hebben gegeven. Zij hebben de maatschappij de politiek binnengeloodst. Sindsdien is de politiek (in grote trekken) een uitvoeringsloket geworden van

de wensen van georganiseerde maatschappelijke groepen. Ook in de Kamer zelf heeft dat tot een heel nieuw soort politiek geleid: partijen zijn er niet om het *algemeen belang* te dienen, maar om het deelbelang van hun achterban te dienen, of een specifieke ideologische visie op dat algemeen belang. Partijdigheid is sinds de late negentiende eeuw een gewoon en geaccepteerd aspect van het politieke spel geworden. Inmiddels, in de eenentwintigste eeuw, staan wij een beetje bij de uitgang of afloop van dit proces. Zeker, partijen hebben nog steeds een functie, maar zij vertegenwoordigen geen vaste *volksdelen* meer en zijn nog maar nauwelijks als belangrijke maatschappelijke verenigingen te beschouwen. Het is duidelijk dat in de huidige *toeschouwersdemocratie* politieke partijen van karakter en functie veranderen.'

Jaarlijks bezoeken duizenden leerlingen de Tweede Kamer. Stel dat u een rondleiding mag geven, waar zou u deze leerlingen dan zeker op wijzen?

'Waar ik bij een rondleiding zeker op zou wijzen, is de *onzichtbaarheid* van de politiek. Je loopt rond op het Binnenhof, je bezoekt de plenaire zaal, je loopt door de brede heldere gangen: het geheel oogt als een groot kantoor of bedrijf. In dat complex gebeurt van allerlei, maar waar zit *de politiek* eigenlijk? Waar precies bevindt zich *de macht*? Waar we als gewone bezoekers niet in mogen, zijn de gedeelten waar de fracties en de Kamerleden hun kamers hebben. Dat is een labyrint aan gangen in verschillende met elkaar verbonden gebouwen. Daar wordt een heleboel politiek gemaakt en macht verdeeld. Dat gebeurt ook in de overige wandelgangen, en op de terrassen aan het Plein, en in de zaaltjes waar de Kamercommissies over beleidsvoornemens en wetsvoorstellen vergaderen en over die zaken met de bewindslieden spreken. De plenaire zaal is er vooral voor de rituele en procedurele afronding van het proces. Maar loop nog even mee naar buiten. Verlaat het Binnenhof, ga aan het Lange Voorhout staan en kijk vandaar uit over de Hofvijver. Wat je dan ziet is hoe de tegenwoordige macht is verdeeld. Hoog boven het oude complex van het Binnenhof, met het Torentje en de Trêveszaal, bestormen de enorme kantoortorens van de Haagse ministeries de hemel. Zij bepalen de skyline van de regeringsstad. Hier zetelen de duizenden ambtenaren die de regering een grote kennisvoorsprong op de Kamerleden geven. Kijk ook nog eens om je heen,

naar al die statige gebouwen rondom het Binnenhof. Daar zijn de lobbyorganisaties gevestigd, de adviesorganisaties, de Autoriteiten en al die andere instellingen die samen het *krachtveld* rondom de vertegenwoordigende politiek vormen. Waar zit de politiek? Overal, een beetje.'

Wat hoorde vroeger bij de Haagse politieke cultuur en behoort daar nog steeds toe?

'Als je spotprenten en kritiek uit twee eeuwen parlementaire geschiedenis bekijkt, blijkt al gauw dat de Haagse *mores* een zeer duurzaam karakter hebben. Te lang praten, nietszeggend praten, saai en slecht spreken, tekst van papier oplezen. Elke generatie heeft erover geklaagd, maar zonder resultaat. Kamerleden weten heel goed wat hun tekortkomingen zijn - alleen weten ze dat altijd vooral als ze alweer uit de actieve politiek zijn en erop terugkijken. Een constante is ook dat de Kamer een tamelijk naar binnen gerichte organisatie is. In de dagelijkse gang van zaken is de verhouding tot de regering veel belangrijker dan de relatie met de buitenwereld. Dat mag vreemd lijken voor een volksvertegenwoordiging, maar de realiteit is dat ook het parlement gewoon een organisatie met een bedrijfscultuur is. In de dagelijkse gang van zaken zijn die interne dingen (kantoorarbeid, geldingsdrang, ambitie, profileringsdrift, iets binnenhalen, een ander de loef afsteken en dergelijke) bepalender dan de grote lijn, het grote verhaal of het zicht op wat de buitenwereld eigenlijk van dat Haagse bedrijf vindt. De Tweede Kamer is erg geneigd te denken dat het toch genoeg zou moeten zijn dat zij zo ijverig bezig is. Tegenover die eeuwige kritiek van de buitenwereld is ook een soort onverschilligheid ontstaan, een parlementaire eeltlaag.'

Sommige critici menen dat de huidige Tweede Kamer niet representatief genoeg is. Is er een moment in de geschiedenis geweest waarin de representativiteit groter was?

'Dat hangt af van wat je onder een juiste representatie verstaat. Een parlement dat via grote en maatschappelijk gewortelde politieke partijen de belangen van relevante volksgroepen vertegenwoordigt, hoeft helemaal niet te bestaan uit personen die een afspiegeling van de bevolking zijn. Een *'identity based representation'*, met een correcte afspiegeling van sekse, herkomst, klasse, regio enzovoorts garandeert niet dat het parlement een goede vertegenwoordiging biedt van de grote en relevante kwesties die aan de orde zijn. En welke *identiteiten* vinden wij eigenlijk relevant? Vroeger was dat godsdienst en regio. Nu staan sekse, etniciteit en leeftijd centraal. Dat verschuift dus met de tijd.

De hele geschiedenis door, tot op heden, is de Tweede Kamer, naar sociaal profiel, opleiding en beroep, volstrekt geen afspiegeling van de bevolking. In de hoogtijdagen van de Verzuiling (jaren dertig-vijftig) waren de sociale verschillen tussen volksvertegenwoordigers en electoraat relatief het minst groot. Toen zaten er nogal eens vakbondsmannen, onderwijzers en andere mensen die vanuit sociaal werk via de partij in de Kamer waren opgeklommen. Maar ja, naar man-vrouwverhoudingen kan men het toenmalige parlement niet bepaald representatief noemen.' ♦

Carla van Baalen, Remieg Aerts, Henk te Velde, Joris Oddens, Diederik Smit (red.)
IN DIT HUIS - TWEE EEUWEN TWEEDE KAMER, Uitgeverij Boom, Amsterdam, 2015, 520 bladzijden.

PRIJSVRAAG

Op 11 februari 1971 vond er een protestactie plaats tijdens een debat over het Koninklijk Huis. Wat gebeurde er?

Stuur uw antwoord naar m&p@prodemos.nl en maak kans op een exemplaar van *In dit Huis!*

ALS EEN KIND IN EEN SPEELGOEDWINKEL

Polderland Nederland kent van oudsher een groot maatschappelijk middenveld. Op allerlei gebieden zijn organisaties actief, organisaties die een bepaald maatschappelijk doel nastreven en daarvoor verschillende paden bewandelen. Eén van die paden is het onderwijs. Dat maakt dat er een rijk palet aan lesmateriaal is, vooral voor het primair en voortgezet onderwijs. Veel van dat lesmateriaal heeft een grote overlap met het curriculum van maatschappijleer en -wetenschappen.

JANET DUURSMAN

MENSENRECHTEN EN SOCIALE ONGELIJKHEID

Het Centrum voor Mondiaal Onderwijs (CMO) van de Radboud Universiteit Nijmegen maakt lesmateriaal voor het basisonderwijs en voortgezet onderwijs voor verschillende vakken of projecten. De onderwerpen zijn ontwikkelingssamenwerking, oorlog en vrede, mensenrechten, milieu, duurzame ontwikkeling en Europa. Voor het CMO staat centraal dat leerlingen wordt geleerd om zelf na te denken, een oordeel te vormen en te handelen. Het CMO biedt op alle genoemde thema's online lesmateriaal aan voor verschillende niveaus in het voortgezet onderwijs.

Website: www.cmo.nl/nothingaboutus

Voorbeeld lesmateriaal: www.cmo.nl/nothingaboutus/pdf/nothingaboutus_lespakket_werkbladen_set1.pdf

Movies that Matter is een initiatief van Amnesty International en probeert de

kennis en de houding van jongeren ten aanzien van mensenrechten positief te beïnvloeden. Zij selecteren films voor het onderwijs en ontwikkelen daar lesmateriaal bij. Deze films en lesmaterialen zijn gratis beschikbaar voor docenten. *Movies that Matter Educatie* heeft ook digitale (digibord)lessen bij films. Leerlingen gaan hierbij online aan de slag en beantwoorden vragen bij korte filmfragmenten.

Website: www.moviesthatmatter.nl/educatie

Voorbeeld digitaal lesmateriaal:
www.spons.nl/24632/rue-des-invalides-little-world

Protesten tegen de opvang van asielzoekers zijn aan de orde van de dag. Men is bang voor criminaliteit en versobering van de opvang is, zo menen sommigen, een goed idee. Hoewel de protesten anders doen vermoeden is de omvang van de asielstroom nog niet zo groot als in de jaren negentig toen grote groepen asielzoekers, vooral uit voormalig Joegoslavië, naar Nederland kwamen.

VluchtelingenWerk Nederland is zich ervan bewust dat er bij de Nederlandse bevolking vooroordelen over vluchte-

lingen bestaan, zoals het beeld dat Nederland met vluchtelingen volstroomt. VluchtelingenWerk biedt het lespakket *Codename Future* aan waarin vooroordelen worden besproken en leerlingen aan de hand van bronnen zelf de feiten checken. De leerlingen krijgen een beeld van wat het inhoudt om hun veilige omgeving te ontvluchten, onder andere door het zien van de vluchtverhalen en asielprocedure van Parwana (11) en Abdi (18).

Website: codenamefuture.nl/vluchtelingenwerk

Cross Your Borders is een driedaags interactief onderwijsproject over armoede en onrecht in de wereld. Het project wordt volledig door jongeren georganiseerd en uitgevoerd. Leerlingen onderzoeken een ontwikkelingsland en maken hierover een creatieve presentatie, bijvoorbeeld met een rap of een toneelstuk. Tussendoor nemen zij deel aan een filmquiz, culturele workshops en klassikale discussies. Met dit project werken de leerlingen tevens aan competenties als samenwerken, presenteren en discussiëren.

Website: www.crossoyourborders.nl

Het lespakket *What's up!* zet leerlingen aan na te denken over het onderwerp seksuele diversiteit. Aan de hand van televisiefragmenten en prikkelende vraagstukken wordt het onderwerp in de klas bespreekbaar gemaakt. Leerlingen maken kennis met een GSA (*Gay-Straight Alliance*) en bedenken hoe ze zelf op school kunnen bijdragen aan een positiever klimaat ten aanzien van LHBT-jongeren (lesbo's, homo's, bi's en transgender).

Website: codenamefuture.nl/whatsup

MILIEU EN DUURZAME ONTWIKKELING

Groen Kennisnet

De nieuwsbrief van Groen Kennisnet van november 2014 bevat een groot aanbod van digitaal lesmateriaal, voorzien van links naar digitale bestanden, beeldbanken, enzovoorts. Het databestand bevat ondermeer 450.000 kennisbronnen en 30.000 digitale lessen. Er is een directe link met de praktijk: bij het merendeel van het aanbod is sprake van nauwe samenwerking tussen het bedrijfsleven of de maatschappelijke organisatie en het onderwijs. De praktijk wordt hiermee in de klas gehaald.

Website: www.groenkennisnet.nl/nl/groenkennisnet/leermateriaal.htm

Filmpje Groen Kennisnet:

<https://youtu.be/XAzJiO2ehGQ?t=27>

Scholen voor Duurzaamheid is het landelijke onderwijsprogramma van het Instituut voor natuureducatie en duurzaamheid (IVN). Het slaat een brug tussen het voortgezet onderwijs en bedrijven en maatschappelijke organisaties die actief zijn op het gebied van duurzaamheid. De leerlingen werken in opdracht van echte opdrachtgevers. Ze doen onderzoek of maken een ontwerp rond een actuele maatschappelijke kwestie. Mogelijke thema's zijn waterbeheer, ruimtelijke ordening, klimaat, energie, duurzaam ondernemen, afval, duurzaam bouwen, luchtkwaliteit, mobiliteit en bodembeheer. De leerlingen ontmoeten hierbij vertegenwoordigers van bedrijven en maatschappelijke organisaties die hen een probleem voorleggen. Deze contacten vinden plaats in de eigen regio. Het moduleprogramma varieert dan ook per provincie.

Website:

www.scholenvoorduurzaamheid.nl/

Filmpje Scholen voor Duurzaamheid:

<https://youtu.be/9ht0a6QH7Oc>

Denken over Dieren is een lesprogramma van de Dierenbescherming over dierenwelzijn. Zes dilemma's dagen de leerling uit om na te denken over de rol van dieren in onze samenleving. Na het invullen van een vragenlijst rolt er een profiel uit dat hun relatie met dieren weergeeft. De leerlingen gaan vervolgens aan de slag met een dilemma. De vraag is of hun profiel gewijzigd is of dat ze juist in hun mening zijn gesterkt nadat ze een dilemma hebben doorlopen.

Website: www.denkenoverdieren.nl/pages/hoe_werkt_het

Kennisnet

Kennisnet Duurzaam VO biedt actuele lesideeën, nascholingsinformatie en activiteiten rondom duurzaamheid in het voortgezet onderwijs. Deels is het materiaal dat in de lessen op school kan worden gebruikt, deels zijn het projecten waarbij leerlingen buiten de school aan de slag gaan met een concreet project op het gebied van duurzaamheid. Een mooi voorbeeld is het digitale lespakket *Waterwise*. Aan de hand van filmpjes en opdrachten leren de leerlingen het belang van voldoende schoon drinkwater en van bescherming tegen wateroverlast.

Website: www.kennisnet.nl/themas/duurzame-school/duurzaam-vo

Voorbeeld digitaal lespakket WaterWise:

http://waterwise.nl/#/havo_vwo

In DuurzaamDoor werken overheden, ondernemers, onderwijs, onderzoek, en (burger-)organisaties samen. Centraal staan vraagstukken op het gebied van energie, water, biodiversiteit, grondstoffen en voedsel. Het accent ligt op processen waar door sociale innovatie een grote impact is te verwachten. Het gaat daarbij om zaken als maatschappelijk verantwoord ondernemen, integrale gebiedsontwikkeling, duurzaam produceren en consumeren, en onderwijsprocessen. Een mooi voorbeeld van lesmateriaal is de *toolkit Storytelling* waarmee de leerlingen zich in de millenniumdoelen verdiepen.

Website: www.duurzaamdoor.nl

Link lesmateriaal millenniumdoelen:

www.duurzaamdoor.nl/sites/default/files/Whats%20the%20story%20webversie_1.pdf

RECENSIES

GOED EN SLECHT

Wéér een boek over ongelijkheid? Ja, maar Marc De Vos kiest voor verfrissende invalshoeken.

'Ze ijkten ongelijkheid op een ethische Richter-schaal: hoe groter, hoe catastrofaler. Het lijkt alsof economische gelijkheid de natuurlijke of wenselijke staat van de mensheid zou zijn, en economische ongelijkheid een afwijking daarvan', schrijft Marc De Vos. Ze, dat zijn 'onheilsschrijvers die alle vormen van ongelijkheid op één hoop gooien'. Het onderscheid dat de auteur tussen goede en slechte ongelijkheid maakt is een interessante casus voor in de klas. Meritocratische ongelijkheid vindt hij gerechtvaardigd en nodig voor een gezonde werking van een vrije en democratische samenleving. Ongelijkheid is slecht als deze niet is verdiend. De kracht van *Ongelijk maar fair* zit in de wijze waarop De Vos bepaalde zaken formuleert ('Chindia', 'banksters') en benadert. Zo schrijft hij over sociale mobiliteit: 'Belangrijk is dus niet dat inhalen moeilijk is, maar dat de groeiende inkomenspolarisatie het inhalen nog niet veel moeilijker heeft gemaakt.' Elders merkt de auteur op dat de economische structuur achter de ongelijkheid de ongelijkheid structureel meritocratischer maakt dan vroeger. Kortom, meer goede dan slechte ongelijkheid. De kritische lezer vraagt zich natuurlijk af hoe het dan zit met al die alarmerende rapporten over de kloof tussen rijk en arm, hoog- en laagopgeleid. De auteur waarschuwt de lezer voor het zwart-schaap-complex met ongelijkheid als het zwarte schaap. Het zwarte schaap witten met een extra dosis herverdeling streelt de egalitaire gevoelens, maar dan ben je er nog lang niet. Met zijn beeldenstorm, zoals De Vos zijn boek noemt, wil hij de richting van het ongelijkheidsdebat veranderen. Dat valt niet mee met concurrenten als Thomas Piketty en Robert Putnam, maar *Ongelijk maar fair* biedt de lezer genoeg stof tot nadenken. *IP*

Een interview met de auteur vindt u op pagina 4.

Marc De Vos, *ONGELIJK MAAR FAIR*, Uitgeverij Lannoo, Tielt, 2015, 392 bladzijden

ETHISCHE DILEMMA'S

Ethiek en veiligheid kunnen gemakkelijk met elkaar botsen, verduidelijkt Gerben Bakker met tal van voorbeelden.

Stel dat de politie iemand in de kraag vat van wie onomstotelijk vast staat dat hij lid is van een terroristische organisatie die op korte termijn zal toeslaan - met waarschijnlijk dui-zenden doden tot gevolg. Is het onder deze omstandigheden ethisch verantwoord om de gevangen terrorist wat steviger aan de tand te voelen dan de wet toestaat? Is het ethisch wel verantwoord om jihadistische Syrië-gangers te straffen? Eventueel in Syrië gepleegde misdaden worden zelden bewezen, eigenlijk pakt men deze groep aan om aanslagen in Nederland te voorkomen zonder plannen in die richting te kunnen bewijzen. Een heel andere afweging moet worden gemaakt bij de gevaren die de Groningers door aardbevingen lopen. Hoeveel doden zijn ethisch passabel om de aardgasbaten te rechtvaardigen? Deze aan de praktijk ontleende dilemma's vormen het aardigste deel van het boek. Om het begrip ethiek meer diepgang te geven, passeren daarnaast diverse filosofen de revue. Hier laat de auteur zien dat hij niet voor niets docent wijsbegeerte is (aan de Haagse Hogeschool). Het laatste hoofdstuk ('Denkoefeningen') bestaat uit zeven praktijkgevallen die morele dilemma's opleveren, steeds voorzien van vragen en bruikbaar in de klas. Wel is het wat vreemd dat verkeers(on)veiligheid onaan-geroerd blijft. Daar leveren 600 doden per jaar geen ethische bezwaren op (veertig jaar terug 3.000), terwijl het bij deelname aan het autoverkeer om een individueel dilemma gaat, anders dan bij aardgaswinning en de meeste andere voorbeelden. In dit verband is het ook opmerkelijk dat oorlogen, officieel bedoeld om veiligheid te verschaffen, in het boek ontbreken. Waarschijnlijk omdat bij oorlog de ethiek per definitie op de loop gaat. Klachten over ontbrekende onderwerpen zijn eigenlijk een aanbeveling. Dit helder geschreven boek is dus de moeite waard en (deels) direct bruikbaar in de les. *WB*

Gerben Bakker, *ETHIEK EN VEILIGHEID*, Uitgeverij Boom, Amsterdam, 2015, 217 bladzijden

ECHTE POLITIEK

Een boek met kanten van het politieke spel die in de lesboeken ontbreken.

Voor zijn rubriek 'Haagse invloeden' in *NRC Handelsblad*, die de basis voor dit boek vormen, kreeg Tom-Jan Meeus de Anne Vondelingprijs 2015.¹ *Haagse invloeden* is vooral interessant door de analyse van de macht achter de schermen, zoals die van lobbyisten. Alle oud-premiers en vicepremiers van na 2005 zijn incidenteel of op vaste basis door belangengroepen ingeschakeld. Toch treedt er meer en meer een verschuiving op naar beroepslobbyisten die geen geheim van hun werk maken. Vroeger waren vooral linkse politici beducht met representanten van het bedrijfsleven te worden gezien, nu ligt dat volkomen anders. Aan de invloed van topambtenaren is hierdoor allerm minst een eind gekomen, al treden ze niet meer - zoals tien jaar geleden - op de voorgrond. Nu rouleren ze tussen de departementen, waardoor ze nog meer oog voor het totale beleid hebben gekregen en sommige ministers zwaar op ze moeten leunen. Door gebrek aan een vaste meerderheid is het regeren stellig moeilijker geworden. Daardoor lijkt de regering, maar ook de Tweede Kamer, niet langer gediend van georganiseerde tegenspraak. Voor de functie van ombudsman en hoogste baas van Rekenkamer en beide planbureaus worden bewust niet al te kritische figuren benoemd. Vanzelfsprekend krijgt ook de samenwerking tussen politiek en media uitgebreid aandacht. In het eerste hoofdstuk wordt de PVV nog binnenste buiten gekeerd, maar dat is al vaker gedaan. Bovendien hebben we niet weer een uit de school klappende afvallige nodig om te begrijpen dat de PVV in feite een lijst-Wilders is. Helemaal consistent is het boek niet. Op de ene plaats worden de privatiseringen verguisd, op de andere de ambtenaar in de hoogte gestoken die er het brein achter geweest zou zijn. Dat doet echter niets af aan de onmisbaarheid van dit boek voor docenten maatschappijleer. *WB*

¹. Prijs voor de journalist met de meest meeste heldere verwoording van de Haagse politiek.

Tom-Jan Meeus, *HAAGSE INVLOEDEN, HOE DE NEDERLANDSE POLITIEK ECHT WERKT*, Nieuw Amsterdam Uitgevers, Amsterdam, 2015, 184 bladzijden

MANDELA IN DE POLITIEK

Politiek meesterschap van een vrijheidsstrijder op Robbeneiland.

Robbeneiland is voornamelijk bekend vanwege Nelson Mandela. Hij werd hier vastgehouden door het apartheidsregime. Het was bijna onmogelijk om uit te breken - slechts drie ontsnapte gevangenen hebben het koude water rondom het eiland overleefd. Mandela kwam in 1964 samen met veel andere politieke gevangenen op dit eiland terecht. Achttien jaar later kwam hij pas vrij. In deze tijd bouwde hij, samen met de andere gevangenen, een heel aparte samenleving op. Een maatschappij die bestond uit mensen met erg veel macht en die niet ervoor terug deinsden om die te gebruiken. Deze verhoudingen worden besproken in het boek *Politiek Meesterschap* van Martin Hetebrij. Volgens de auteur was Mandela aan het 'vechten en verbinden'. In het boek haalt hij veel passages aan uit de autobiografie *De lange weg naar vrijheid*. Het is verfrissend om te lezen hoe de strijder tegen het apartheidsregime dingen op Robbeneiland voor elkaar kreeg. Zo was hij de 'advocaat' van meerdere gevangenen op het eiland, ook al was dat eigenlijk verboden. Hij was een soort leider van de groep. Toen Helen Suzman, een van de weinige parlementsleden die zich tegen het apartheidsbeleid verzette, langskwam, verwezen de andere mannen allemaal door naar de laatste cel, waar Mandela zich bevond. Hij was degene die het beste kon verwoorden wat hij wilde. Hij was degene die Suzman moest spreken. Zo zorgde hij ervoor dat een verschrikkelijke cipier vertrok. Deze connecties maakt Hetebrij goed in zijn boek, maar deze acties kunnen net zo goed worden gelezen in de autobiografie van Mandela. Het is interessant om te lezen hoe het leven op Robbeneiland verging, maar daarvoor kunt u ook beginnen met het boek van Mandela zelf. VB

Martin Hetebrij, *POLITIEK MEESTERSCHAP, VECHTEN EN VERBINDEN VOLGENS MANDELA*, Mediawerf, Amsterdam, 2015, 256 bladzijden

VRAGEN

In *Een ramp die Nederland veranderde?* laten de auteurs zien dat nadenken over de ramp met vlucht MH17 meer is dan een *whodunit*.

In de berichtgeving over MH17 staan steevast twee vragen centraal: wat was de oorzaak en wie is strafrechtelijk verantwoordelijk? Onderzoekers van de Universiteit van Tilburg leggen in hun, uit een collegereeks voortgekomen bundel, accenten op uiteenlopende facetten rond de ramp met MH17. Het boek is opgedragen aan wetenschapper Willem Witteveen die bij crash om het leven kwam. In de inleiding schrijft Gabriël van den Brink dat er bij incidenten meerdere processen bij elkaar komen die soms al geruime tijd lopen en structureel van aard zijn. Zo hangt de ramp met MH17 nauw samen met de geopolitieke veranderingen die zich de afgelopen decennia in Oost-Europa hebben voorgedaan. Daarnaast merkt hij op dat de waarheid zelden voor het oprapen ligt. Ondanks de intensieve berichtgeving blijft een aantal vragen rond de ramp nog altijd onbeantwoord. Het boek bevat twee bijdragen waarin de berichtgeving wordt geanalyseerd. Welke krant besteedde meer aandacht aan Oekraïne en welke aan Nederland? Welke keuzen maakten de kranten als het om beeld gaat? In een ander hoofdstuk staat de hedendaagse vorm van rouw centraal. Uit de rituele wijze van ontvangst van de stoffelijke resten (met een stoet identieke zwarte wagens) kende Nederland alle slachtoffers eenzelfde waardigheid toe. Deelname aan het ritueel bracht mensen samen in een gemeenschap en gaven zij samen vorm aan een collectief waar ze deel van willen uitmaken. In de bundel is er ook aandacht voor de crisis in Oekraïne, de publieke opinie, het internationale recht en onzekerheden in tijden van rampen en crises. Door al deze benaderingen wordt de lezer wel gedwongen om op een andere manier over vlucht MH17 en andere grote gebeurtenissen na te denken. IP

Gabriël van den Brink (red.), *EEN RAMP DIE NEDERLAND VERANDERDE?*, Boom, Meppel, 2015, 267 bladzijden

VINGERS

Maakt links- of rechtshandigheid verschil in de strijd om het leiderschap of geeft de geboortedatum de doorslag?

Met grote regelmaat verschijnen er boeken over leiderschap. Meestal gaan die boeken over de vraag hoe je een leider kunt worden. In *Het profiel van de leider* legt massapsycholoog Jaap van Ginneken een reeks leiders onder het vergrootglas. Dat levert interessante inzichten op. Van de vier laatste Amerikaanse presidenten waren er drie linkshandig. Linkshandigen zouden wat anders gestructureerd zijn, waardoor ze taal, ruimtelijke verhoudingen en emoties op meer diverse en creatieve manieren kunnen verwerken. Dat lengte een rol in machtsverhoudingen speelt spreekt voor zich. Van Ginneken merkt op dat niet alleen hoge hoeden, maar ook een kaal hoofd (Fortuyn) of gebleekte blonde haren (Wilders) in het voordeel van leiders uitpakken. En wat te denken van namen: is het toeval dat Henk Kamp minister van Defensie was, Rijkman Groenink een overambitieuze bankier en Peter van der Vorst een royaltyverslaggever? Het zet je toch aan het denken. Zo barst het boek van leuke voorbeelden: van feromonen, de lengte van de vingers tot aan de geboortemaanden van premiers en ministers (een overgrote meerderheid werd in de periode april-september geboren). We begrijpen dat charismatische leiders net wat vaker met bepaalde zaken wegwomen, dan minder aantrekkelijke brokkenpiloten. Herkennen we dit ook als het om leerlingen gaat? Van Ginneken schrijft dat aantrekkelijke kinderen beter worden behandeld door leidsters op de crèche en de kleuterschool, onderwijzers op de lager school en leraren op de middelbare school. Aantrekkelijke volwassenen genieten ook allerlei voordelen (hoger salaris, enzovoorts). Dat riekt naar onrechtvaardigheid, terwijl we bij het uitbrengen van onze stem bij de verkiezingen wel (on)bewust de X-factor van de kandidaat mee laten wegen. *Het profiel van de leider* is een heerlijk boek om in te grasduinen. IP

Jaap van Ginneken, *HET PROFIEL VAN DE LEIDER*, Business Contact, Amsterdam, 2015, 221 bladzijden

DOCENTENDAG EN AVONDPROGRAMMA

Elk jaar organiseren de NVLM en ProDemos de Docentendag Maatschappijleer. Het is de jaarlijkse ontmoetingsplek voor u en uw collega's. De komende Docentendag is op vrijdag 29 januari 2016 in Den Haag. Inmiddels is het programma rond; in deze *M&P* heeft u al iets over enkele lezingen kunnen lezen. Er is volop keuze tussen lezingen, excursies en workshops. Ook dit jaar is er weer een avondprogramma voorafgaand aan de Docentendag. Donderdag 28 januari zijn we welkom in de Oude Zaal van de Tweede Kamer. De inschrijving is geopend en sluit zondag 10 januari 2016 (of als het maximum aantal deelnemers is bereikt). Aanmelden kan via www.prodemos.nl/docentendag.

BURGERSCHAP IN HET MBO

In juni kreeg de motie van Tweede Kamerlid Rog over de achterblijvende positie van burgerschapsvorming in het mbo brede steun in de Tweede Kamer. In reactie op deze motie stelt minister van OCW Bussemaker dat een bevoegdheid voor burgerschap op het mbo niet bij de huidige praktijk past. Verder geeft ze aan dat er volgens haar geen sprake is van de in de motie geschetste vrijblijvendheid in het onderwijs. De minister lijkt niet overtuigd van de ernst van de problemen. Daarom heeft de NVLM bij de Kamercommissie van OCW nog een keer het belang van een écht plan van aanpak benadrukt, waaronder een resultaatverplichting voor studenten en een bevoegdheidsregeling voor docenten.

PLATFORM ONDERWIJS2032

Op 1 oktober presenteerde het Platform Onderwijs2032 de hoofdlijn van het advies aan de staatssecretaris van Onderwijs over het curriculum van de toekomst. Het Platform spreekt nu met leraren, leerlingen, schoolleiders en andere betrokkenen bij het onderwijs. De NVLM heeft in november ook een (schriftelijke) reactie op het conceptadvies gegeven. In grote lijnen zijn we tevreden met het advies: burgerschap heeft een prominente plek in dit advies gekregen. We hebben het Platform nog enkele aandachtspunten meegegeven. We zijn benieuwd naar de finale versie van het advies dat staatssecretaris Dekker in januari 2016 in ontvangst neemt.

PROFIELWERKSTUKWEDSTRIJD

Ook dit jaar organiseert de NVLM de profielwerkstukwedstrijd maatschappijwetenschappen, waarbij leerlingen kunnen laten zien wat ze op maatschappijwetenschappelijk gebied in huis hebben. Op de meeste scholen in Nederland zijn de examenleerlingen inmiddels druk aan het schrijven aan hun profielwerkstuk. Welke leerlingen schrijven dit jaar het beste werkstuk? Lever de beste werkstukken uiterlijk 1 april 2016 in via werkstuk@nvlm.nl. Zie voor meer informatie: www.nvlm.nl/wedstrijd

MOED MOET

13 november 2015: vrijdag de dertiende. De dag waarop de vreselijke aanslagen in Parijs plaatsvonden. In de dagen erna staan de (sociale) media bol van de analyses en buitelen mensen over elkaar heen in hun reacties. Iedereen is het erover eens dat het afschuwelijk is wat er is gebeurd. Maar het vervolg van de opinies - die allen voor analyses moeten doorgaan - verschillen nogal van toon en inhoud. Een kleine greep uit de oneliners: 'Dit komt door de grote vluchtelingenstroom', 'Het is de schuld van de elite', 'Alle bestuurders hebben slappe knieën en durven niet op te treden', 'De grenzen moeten dicht', 'We moeten ons land deïslamisieren', 'We zijn in oorlog'. De mensen die het hier niet mee eens zijn wijzen vaak op de onjuistheid, onwenselijkheid en onuitvoerbaarheid van de genoemde punten. In deze schematische werkelijkheid ontstaan twee kampen. Nogal zwart-wit. Terwijl zwart en wit nu juist door de gemeenschappelijke vijand in hun symbolen worden gebruikt. De eensgezinde actie op Facebook om Frankrijk en de Parijzenaren te steunen is kleurrijker. Velen hebben een blauw-wit-rode filter over hun profielfoto geplaatst. Een mooi gebaar. Deze kleurtinten ontbreken in het publieke debat. Het doel van terroristen is het zaaien van angst en verdeeldheid. Laten we dit zaadje niet voeden. We moeten gezamenlijk radicaal staan voor onze vrijheid, gelijkheid en saamhorigheid. Dit vergt moed. Moed is niet de afwezigheid van angst, het is het omgaan met en overwinnen van angst. Het is moedig krachtig voor onze waarden te staan. Het is eveneens moedig niet in generalisaties en oneliners te vervallen. Dit is de opdracht aan ons allen, en het is de plicht voor politici, journalisten, opiniemakers en docenten. Niet in de laatste plaats voor docenten maatschappijleer, maatschappijwetenschappen en burgerschap. Een kleurrijk vak voor moedige mensen.

Hans Tenissen

... AAN HET WOORD

ANJA UBBENS VAN DER BOM STELT ZICH VOOR...

SUPERLEUK

Met knikkende knieën en een hartslag van 180 loop ik het lokaal binnen. Mijn eerste les aan leerlingen van vmbo-3, zeven jaar geleden. Bij binnenkomst kijken zestien paar ogen mij aan. 'Help, waar begin ik aan, wat doe ik hier?' Ik had de les goed voorbereid, mij in de doelgroep verdiept. Ze zijn wel erg druk in de weer met hun mobiele telefoons. Met deze leerlingen een leuke les maken, dat was mijn doel. 'Oké, lokaal uit, diepe zucht, opnieuw binnenkomen: zestien paar ogen kijken mij aan. Ik lach en heet ze hartelijk welkom: 'Wat fantastisch dat jullie er zijn, we gaan er een bijzondere middag van maken!'. De tijd vliegt om. Uitgeput en uitgeblust kom ik thuis. Wat een plezier beleefd en genoten van deze pubers!

Mijn hart ligt bij het onderwijs in al zijn boeiende facetten. Het omgaan met jonge mensen en ze begeleiden op hun weg naar volwassenheid, dat is wat ik het liefst doe. 'Toeval bestaat niet', zei ik laatst nog tegen een leerling. 'Je gaat op onderzoek en je komt de juiste mensen tegen', 'zo simpel is het'.

COACH

Met leerlingen in groepen werken en creatief aan de slag gaan (knippen, plakken en puzzelen), onderzoek doen, ze laten leren over onze maatschappij, de betekenis ervan en vooral wat zij daarin zelf kunnen betekenen. De docent als begeleider/coach, waarbij betrokkenheid, openheid, de leerling loslaten en vertrouwen een basis moet zijn. Volgens mij is dat waar de docent van nu aan moet voldoen. Hiermee bouw je een band met leerlingen op. Het is goed voor hun zelfvertrouwen.

Dit vertrouwen, de betrokkenheid en openheid komen goed tot hun recht tijdens de lessen maatschappijleer waarin we praten en discussiëren. Daarbij vind ik, en inmiddels ook de leerlingen, het belangrijk om een mening met goede argumenten en feiten te onderbouwen. Een stelling goed beargumenteren is zo gemakkelijk nog niet.

DEBAT

Het Nederlands Debat Instituut heeft bij ons aan twee vmbo-debatgroepen een professionele training gegeven. We zijn nu in voorbereiding op een debat met enkele raadsleden van de Gemeente Ooststellingwerf en op 11 maart 2016 doen wij mee met het landelijk vmbo-debattoernooi. Het is fantastisch om te zien hoe deze jongeren debatteren en hen daarin te zien ontwikkelen. Leerlingen die altijd vrees hadden om te spreken staan nu vooraan om hun stelling te beargumenteren. Het maakt ze sterker, zekerder. Regelmatig hoor ik dan ook leerlingen zeggen: 'Ik dacht dat maatschappijleer en debatteren en zo, saai was, maar het is juist superleuk! Zoals Loesje over onderwijsmethode zegt: 'Vind je iets leuk, dan leer je het vanzelf''

Daan van der Hoek

MAATSCHAPPIJ & POLITIEK

is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

REDACTIE

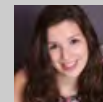
Ivo Pertijs
hoofd-
redacteur

Bas
Banning

Wolter
Blankert

Vera
Boonman

Douwe van
Domselaar

Janet
Duursma

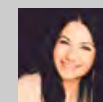
Coen
Gelinck

Daan van
der Hoek

Lieke
Meijs

Dilek
Semur

Margret
Veerman

Floortje
Vissers

Anique
ter Welle

EINDREDACTIE Maarten Cras

ART DIRECTION Jenny Kan | jenniness.com

OPMAAK Lidewij Spitshuis | lidewij.net

OMSLAFOTO Mstyslav Chernov

DRUK EDG Media

UITGEVER ProDemos

REDACTIESECRETARIAAT

ProDemos, Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl
www.maatschappijenpolitiek.nl

ABONNEMENTSPRIJZEN M&P

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl

NIEUWE ABONNEMENTEN

Nieuwe abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Meld u aan via www.maatschappijenpolitiek.nl/abbonementen. Abonnees kunnen adreswijzigingen doorgeven door een e-mail te sturen aan m&p@edg.nl.

AUTEURSRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingmateriaal, indien dit geschiedt zonder winst oogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

ADVERTENTIES

Zie www.maatschappijenpolitiek.nl.
Of op aanvraag bij de uitgever,
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl

KOPIJ EN MEDEDELINGEN

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

Mijn student loopt stage
op een bijzondere plek

Tip voor een collega!

Ik heb een idee
voor lesmateriaal

Ik heb een leuke
lessuggestie

Kunnen jullie me
advies geven?

Er is te weinig
aandacht voor ...

Deze docent/opleider
heeft een bijzondere visie
op het vak

HELP MEE MET EEN GOED IDEE VOOR M&P!
VAKBLAD VOOR MAATSCHAPPIJLEER